

ગુજરાત પ્રાંતીય શાંતિવીર દિ. જૈન સિદ્ધાંત સંરક્ષણી સભા પુષ્પ નં-૨

શ્રી વિતરાગાય નમઃ

પુણ્ય-ધર્મ મીમાંસા

-: હિંદીમાં મૂળ લેખક :-

શ્રી. પં. ઇન્દ્રલાલજી શાસ્ત્રી, વિદ્યાલંકાર
પ્રધાન સંપાદક : “અહિંસા” જયપુર

- ગુજરાતી અનુવાદક :-

શ્રી. કપિલભાઈ તલકર કોટડિયા
(એમ. એ. એલ. એલ. બી.)

હિંમતનગર

પ્રકાશક

અંબાલાલ હાથીચંદ શોહ
કાંતિલાલ નેમચંદ શાહ [પ્રચાર મંત્રી]

ગુજરાત પ્રાંતીય દિ. જૈન સિદ્ધાંત સંરક્ષણી સભા
અમદાવાદ.

૨૦૮૧, કટકિઆવાડ
કાલુપુર
અમદાવાદ
(ગુજરાત)

} વીર સંવત ૨૪૯૨
} વિક્રમ સંવત ૨૦૨૨
} પ્રથમાવૃત્તિ ૧૦૦૦

{ મૂલ્ય :
{ વાંચન અને મનન

એપ્રિલ-૧૯૬૬

૨૧/૪/૬૬

પ્રારંભિક વક્તવ્ય

આજકાલ કેટલાક લોકેષણુ આદિના મોહમાં પડીને આધ્યાત્મિક સંતપણુનો વાવો પહેરીને, આધ્યાત્મિકતાની ઓટમાં જનતાને ધર્મકાર્યોથી ઉદાસીન અથવા વિમુખ બને તેવો ઉપદેશ આપી રહ્યા છે. પરિણામે ભાવુકજનો ધનાર્જન વ્યાપાર ધંધા આદી બંધના કારણે હોવા છતાં છોડતા નથી પરંતુ દેવ પૂજા વ્રતાદિ ધર્મકાર્યોને બંધનુ કારણ કહીને છોડતા બચ છે. કેટલાકે (જડની કીયા માનીને) રાત્રિ-લોજન પણ શરૂ કરી દીધાં છે. ધર્માત્માઓએ ઠપકો આપ્યો ત્યારે જવાબ મળ્યો કે રાત્રી લોજનનો ત્યાગ એ કંઈ ધર્મ નથી ! પણ વસ્તુતઃ દેવપૂજા વ્રત તપ આદી ધર્મકાર્યો તરફ ઉદાસીનતા અને પાપાચારની પ્રવૃત્તિ એ ધર્મ ત્યા સમાજની પડતી દશાનાં સૂચક ચિન્હો છે.

જયપુરના પં. ઇન્દ્રલાલજી શાસ્ત્રી વિદ્યાલંકાર તેમની લાંબા કાળની નાદુરસ્ત તબીયત હોવા છતાં ધર્મ અને સમાજની સેવા માટે હરદમ તૈયાર હોય છે. તેઓ ‘અહિંસા’ સાપ્તાહિકનું સફળ સંચાલન કરે છે. તે સાથે તેમણે ભારતીય સંસ્કૃતિની પરિપાટી સાચવી રાખવા મંદિર પ્રવેશમીમાંસા, દિગંબર જૈન આધુની ચર્ચા, ભાવલીંગી દ્રવ્યલિંગી મુનીનું સ્વરૂપ વગેરે પુસ્તકો જે અત્યંત ઉપયોગી અને જરૂરી છે તે તેમની નાદુરસ્ત તબીયત, હોવા છતાં લખ્યાં ને પ્રકાશિત કર્યાં છે.

પુણ્યધર્મ-મીમાંસા પુસ્તક પણ તેઓશ્રીએ લખ્યું છે. તેમાં પુણ્ય અને ધર્મ સંબંધી માર્મિક વિવેચન કરીને તેની પરમાવશ્યકતા અને ઉપાદેયપણું સિદ્ધ કર્યું છે, અને તેથી આ પુસ્તક દરેક વ્યક્તિ માટે વાંચવા જેવું બન્યું છે, સાથે જીવનચર્યામાં ઓતપ્રોત કરવા જેવું પણ છે. આ મહાન ઉપકારના બદલામાં અમે આપનો (શ્રી શાસ્ત્રી) નો જેટલો આભાર માનીએ તેટલો ઓછો છે.....

આશા છે કે આ પુસ્તકથી જામક વિચારોને નિર્મૂળ કરવામાં સારી એવી સહાયતા મળશે અને સમ્યકદર્શનના સ્થિતિકરણ અંગની સાચી સુરક્ષા થશે.

લિ. ધર્મસમાજસેવી

તનમુખલાલ કાલા

નિરંજનલાલ જૈન

મંત્રીઓ:- ભા. દિ. જૈન સિદ્ધાંત
સંરક્ષણી સલા મુંબઈ.

૧૫-૧૨-૫૬

શ્રી પરમાત્મને નમઃ :

પુણ્ય-ધર્મ મીમાંસા

અર્હત્સિદ્ધાદિકાન્પંચ પ્રણમ્ય પરમેષ્ઠિનઃ ।

મીમાંસા ક્રિયતે પુણ્યધર્મયોરાગમાનુગા ॥

અહંત, સિદ્ધ આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એવા પાંચ પરમેષ્ઠિઓને નમસ્કાર કરીને આગમાનુસાર પુણ્ય અને ધર્મની મીમાંસા કરે છું.

પુણ્ય શબ્દની વ્યુત્પત્તિ

પુણ્ય શબ્દ સંસ્કૃત ભાષાનો છે. જે ભાષાનો જે શબ્દ હોય તેનું જ્ઞાન તે ભાષાના તાત્ત્વિક અને માર્મિકજ્ઞાન વિના થતું નથી. પુણ્ય શબ્દનો અર્થ સમજવા માટે તે શબ્દ કેવી રીતે બન્યો અને તેનો શો અર્થ છે તે વાત જાણવાની અત્યંત આવશ્યકતા છે.

શબ્દ ત્રણ પ્રકારના હોય છે. :- યૌગિક, યોગરૂઢ અને અને રૂઢ પુણ્ય શબ્દ યૌગિક અથવા યોગરૂઢ છે, યૌગિક શબ્દ એને કહે છે કે જે પ્રકૃતિ અને પ્રત્યયોથી બન્યો હોય. પુણ્ય શબ્દ “પૂજ પવને” અથવા પુણ કર્મણિ શુભે” પ્રકૃતિ (ધાતુ) થી બન્યો છે. પુજ ધાતુથી યણ ણક અને હ્રસ્વ થવાથી પુણ્ય શબ્દ બને છે. અથવા પુણ્ય ધાતુમાં યત્ પ્રત્યય લાગવાથી “પુણ્ય” શબ્દ બને છે. પૂજ ધાતુથી બનેલા પુણ્યનો અર્થ છે. “જેનાથી આત્મા પવિત્ર થાય” પુણ્યે ચેન આત્મા તત્પુણ્ય અને પુણ્ય ધાતુથી

બનેલા પુણ્ય શબ્દનો અર્થ છે “જે આત્માને શ્રેષ્ઠ કર્મમાં પ્રયુક્ત કરે તેનું નામ પુણ્ય.” આમ બંને અર્થ સમાન જેવા છે. “સર્વાર્થ સિદ્ધિ” પણ કહે છે કે જે આત્માને પવિત્ર કરે અગર જેનાથી આત્મા પવિત્ર થાય તે પુણ્ય છે.

ધર્મ શબ્દની વ્યુત્પત્તિ

ધર્મ પણ સંસ્કૃત ભાષાનો શબ્દ છે અને યૌગિક અથવા યોગરૂઢ છે. ધર્મ શબ્દ “ધૃજ ધારણે” અર્થાત્ ધારણ ઝર્વ વાળા “ધૃ” ધાતુને મન્ પ્રત્યય લગાવવાથી બને છે. તેનો અર્થ થાય છે. જે ધારણ કરી શકાય તે ધર્મ “યેન યઃ ધ્રિયતે સ ધર્મઃ” ધર્મ અને પુણ્ય બંને એકાર્થી છે.

પુણ્ય અને ધર્મ શબ્દોદ્ભવથી જુદાજુદા ધાતુઓમાંથી બન્યા છે, છતાં એકજ અર્થવાળા છે. સારા આચરણનું નામ ધર્મ છે. સારા આચરણ વિના કોઈ પુણ્ય સ્વરૂપ (પવિત્રાત્મા) થઈ શકતું નથી અને પુણ્ય સ્વરૂપ થયા વિના કોઈ સદાચારને ધારણ કરી શકતું નથી, એટલા માટે પુણ્ય અને ધર્મ બંને અવિનાશાવી તો છે જ, સાથે એકજ અર્થી છે. શબ્દકોષોમાં પણ ધર્મ અને પુણ્ય બંનેને પરસ્પર પર્યાયવાચી અને એકાર્થી બતાવ્યા છે.

કા. ત:-

સ્વાકર્મમલિયાં પુણ્યઐયસી સુકૃતં જુષઃ ॥૨૪॥

-અમરકોષ પ્રથમકાંડ

એટલે કે ધર્મ. પુણ્ય, સુકૃત, શ્રેયસ અને વૃષ એ પાંચ ધર્મના જ નામ છે. આ ત્રાકયથી સિદ્ધ થાય છે કે પુણ્ય અને ધર્મમાં શબ્દભેદ છે અર્થભેદ નથી.

જેન અશ્વત્થા આવકને માટે આઠ મૂળ ગુણ ધારણ કરવા અને છ આવશ્યક ખાળવાં પુણ્ય સ્વરૂપ છે. આ ૧૪ શ્રી આત્મામાં પવિત્રતા આવે છે અને પવિત્રતમ ખળવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે. અષ્ટમૂળ ગુણોને ધારણ કરવા અને દેવપૂજાદિ છ આચર્યકોને ખાળવાથી પુણ્ય મળે છે. જેને આચાર્ય શ્રી સમંતભદ્ર સ્વામીએ ધર્મ કહ્યો છે.

મદચ્છિજ્ઞાનવૃત્તાનિ ધર્મે ધર્મેશ્વરાધિદુઃ ।
યદીયમ્સ્થનીક્ષાનિ મયંતિ મયપદ્ધતિઃ ॥

એટલે કે ધર્મેશ્વર-તીર્થંકર ભગવાન સમ્યગ્દર્શન, સમ્યકજ્ઞાન અને સમ્યકચારિત્રને ધર્મ કહે છે. એથી ઉદ્ધૃ મિથ્યાદર્શન, મિથ્યાજ્ઞાન અને મિથ્યાચારિત્રને અધર્મ કહે છે, અને આ મિથ્યાદર્શનાદિ સંસાર દુઃખનાં કારણ છે, રત્નકરંડ શ્રાવકાચાર શ્રાવકોના અચરણ્ય પ્રતિપાદન કરનાર શાસ્ત્ર અગર આગમ છે. અને અહીં આચાર્ય શ્રાવકના નિત્યકર્મોદિ પુણ્યઅંધનાં કારણોને ધર્મ કહ્યો છે.

દેવપૂજા, ગુરુઉપાસના, સ્વાધ્યય, સંયમ, તપ અને જ્ઞાન એ શ્રાવકનાં નિત્યકર્મ છે. શ્રાવકના અમ છ ધર્મ વિષય અથવા કષાયરૂપ નથી; એટલે એ કાર્યોથી અંધ

થતો નથી છતાં આ કાર્યોના સમયે શ્રાવકને જેટલા અંશોમાં રાગ થાય છે, તેટલા અંશોમાં શુભબંધ થાય છે, અને જેટલા અંશોમાં વિતરાગતા છે તેટલા અંશોમાં સંવર અને નિર્જરા થાય છે.

વસ્તુ સ્વભાવ એજ ધર્મ છે

જેમ મનુષ્ય એક વસ્તુ છે, તેમ તેનો પર્યાય શ્રાવક પણ એક વસ્તુ છે. તે શ્રાવકરૂપ વસ્તુનો સ્વભાવ જ તેનો ધર્મ છે. પોતાના ઉપકારી પ્રત્યે કૃતજ્ઞતા પ્રગટ કરવી અને તેનો આદર, સત્કાર અને અર્ચનાદિ કરવાં કૃતજ્ઞ શ્રાવકનું કર્તવ્ય અથવા ધર્મ છે. ભગવાનની પૂજા કરવી એજ કૃતજ્ઞતાનું અગત્યનું અંગ છે. એટલા માટે દેવપૂજા કરવી તે કૃતજ્ઞ મનવનું કર્તવ્ય-ધર્મ અથવા સ્વભાવ છે. એટલે તે હેય નહીં પણ સર્વથા ઉપાદેય છે. અથવા શ્રાવકને વિતરાગતા કે છે એટલે વિતરાગતાની પ્રાપ્તિ માટે વિતરાગ દેવની ઉપાસના કરે છે. જેમ દેવપૂજાદિ શ્રાવકનો ધર્મ છે તેમ દાન આપવું અર્થાત ત્યાગ પણ ધર્મ છે. ધર્મ કદી હેય હોય નહિ પણ ઉપાદેય હોયજ. જે દેવપુજા દાનાદિને બંધના કારણ કહી હેય બતાવે છે તે પેતેજ હેય અને શોચનીય છે. પુણ્ય હેય નથી, ઉપાદેય છે.

શ્રી ગુણભદ્રાચાર્ય શ્રી આત્માનુશાસન અંધરાજના ૨૩ માં શ્લોકમાં ઉપદેશ છે કે :-

परिणाममेव कारणमाहुः कलु पुण्यपापयोः प्रज्ञाः ।
तस्मात्पापापचयः पुण्योपचयश्च सुविधेयः ॥२३॥

“સર્વં બુદ્ધિમાનો પુણ્ય અને પાપનું કારણ આત્માના પરિણામ (ભાવો) છે તેમ કહે છે માટે પાપને નાશ અને પુણ્યને સંગ્રહ (પ્રાપ્તિ) સદૈવ કરવી જોઈએ” અહીં પુણ્યોપચય ને કરવા જેવું કહ્યું છે. જોડે તેને સુ વિશેષણ લગાવી ખાસ કરીને સારપૂર્વક આચરવા જેવું કહ્યું છે. પુણ્યોપચયનો અર્થ પુણ્યસંચય છે આગળ આ બંધના પ્રલોક ૩૧માં પણ આચાર્યશ્રી કહે છે કે:-

पुण्यं कुरुष्व कृतपुण्यनीदृशोऽपि
नोपद्रवोऽभिभवति हि प्रभवेच्च भूत्यै ।
संतापयन् जगदशेषमशीतरश्मिः
एदमेषु पश्य विदधाति विक्रसलक्ष्मीम् ॥३१॥

“હે સગ્ય ! તું પુણ્ય કર કારણ કે પુણ્ય કરનાર જીવને કઠિનમાં કઠિન ઉપદ્રવ પણ સંકલેશકારી ન બનતાં ઉદ્ધે વિભૂતિપ્રદ થઈ જાય છે. જેમ સૂર્ય સારા સંસારને તાપકારી હોવા છતાં કમળોને ખીલવાનું કારણ છે.

दर्शनं અને ધર્મ

દરેક માન્યતાને બે બાબુ હોય છે. એકને દર્શન અને બીજાને ધર્મ કહે છે. દર્શનને અંગ્રેજીમાં ફીલોસોફી કહે છે અને તે કોઈપણ સિદ્ધાંતનું પ્રતિપાદન કરવાનું

કામ કરે છે. દર્શનનો સંબંધ વિચાર સાથે છે જ્યારે ધર્મનો સંબંધ આચાર અગર આચરણ સાથે છે.

દ્રવ્ય, તત્ત્વ, પદાર્થ વગેરે કેટલાં છે અને તેમનું સ્વરૂપ શું છે? આત્મા છે કે નથી, છે તો તેનું સ્વરૂપ કેવું છે? પુનર્જન્મ છે કે નથી, છે તો કેવી રીતે છે? કાંઈ સૃષ્ટિકર્તા છે કે નહિ, છે તો કેવી રીતે છે? આવા આ પ્રશ્નો લઈને જ્યાં યુક્તિ અને પ્રમાણોથી કોઈ સિદ્ધાંતને સિદ્ધ કરવાનો હોય છે તેને દર્શન કહે છે, જે વિચાર સાથે સંબંધ ધરાવે છે. ધર્મમાં ઉપાદેય શુ છે. અને હેય શુ શુ છે. આપણે શુ ખાવું પીવું અને કેમ ખાવું પીવું, પૂજન, સામાયિક, પ્રતિક્રિયાશીલ કેવી રીતે કરવા, જીવ બોલવું નહિ, ચોરી કરવી નહિ, હિંસા આચરવી નહિ વગેરે વાતોનું વિધાન હોયકે પ્રતિષ્ઠાન હોયતેનું નામ ધર્મ અને તેથી ધર્મનો સંબંધ આચાર યાને આચરણ સાથે છે.

સિદ્ધાંત અથવા વિચાર અને ધર્મ અથવા આચર વચ્ચે ધનિષ્ઠ સંબંધ છે મોટા ભાગે સંસારમાં આચાર અનુસાર વિચાર અને વિચાર અનુસાર આચાર દેખવામાં આવે છે. વિચાર પ્રમાણેજ મનુષ્યનું અચરણ થાય છે. જે લગવાનની પૂજા કરવામાં કર્મસંબંધ માને છે તે લગવાનની પૂજા શા માટે કરશે? જે જીવહયા અગર અહિંસામાં ધર્મ માનતો નથી તે કોઈને મરતો શા માટે ખ્યાવશે અગર મારતો રોકશે કેમ? જેને સત્ય બોલવું

ધર્મ નથી તે અસત્ય બોલવામાં શા માટે અચકાશે ? એ ચોરી કરવામાં અપરાધ ન માનનાર ચોરી અને તેના અતિચારોથી શા માટે ગભરાય ? જે વ્યભિચારને જડની ક્રિયા માને છે તે બ્રહ્મચર્યનું પાલન શા માટે કરે ? તેજ રીતે જે જીવ પરિગ્રહને પાપ તથા સંસારનું કારણ માનતો નથી તે સંગ્રહખોરી નહિ કરે તો શું કરશે ? આમ આચરણ અને વિચાર એક બીજાનાં કારણ કારણ છે.

સંસારમાં સ્પષ્ટ દેખાય છે કે આચરણ પરથી વિચારો ઘડાય છે. જેમ કે જે માંસભક્ષી છે તેના વિચારો કૂર હોવાના જ, અને શાકાહારીના વિચારોમાં મૃદુતા હશેજ. કોઈપણ શાકાહારી હિંસાને બોધને કે બાળીને દુઃખી થશે જ્યારે માંસાહારીને તેની કંઈ અસર થવાની નહિ.

વિચાર બદલવામાં મુખ્યત્વે દર્શન ઉપયોગી છે જ્યારે આચરણ બદલવામાં ધર્મ સહાયક છે. દા. ત. કોઈ નાસ્તિક છે અને તે પુર્વજન્મ અને પરલોકમાં માનતો નથી તો પણ જો તેની સાથે દિનરાત આસ્તિકતા પોષક મુક્તિ અને પ્રમાણોની ચર્ચા કરાય તો તે આસ્તિક બની જવાનો સંભવ છે, ને તેથી ઉદ્દુઃ આસ્તિક નાસ્તિકપણાના વાતાવરણમાં દીર્ઘ કાળ રહે તો તે નાસ્તિક થઈ જવાનો. હાલ પવન નાસ્તિકતાનો છે તેથી ધર્મ-કર્મ-આચાર વગેરેને ખીટીએ ટીંગાડવામાં આવે છે, આમ બહારના વાતાવરણનો પ્રભાવ આત્મા પર પડ્યા વિના રહેતો નથી.

તેજ પ્રમાણે ધર્મ પણ આચાર બદલવામાં સહાયભૂત બને છે. સહાચારીઓના સંપર્કમાં રહેનારનું મન કોમળ બને છે. તેનાં ખાનપાન સાત્વિક અને શુદ્ધ હોય છે જ, તેના લાવેમાં કૂરતા હોતી નથી અને લાંબા કાળે તેને કોઈપણ હિંસક પ્રવૃત્તિ તરફ ધૃણા પેદા થશે. આમ દ્રવ્ય, ક્ષેત્ર, કાલ, લાવનો મહિમા અવર્ણનીય છે. અને તેનો મહિમા તથા પ્રભાવ પ્રબળ છે. સંસારમાં જે પ્રકારનાં કામો થાય છે; પાપકર્મ અને પુણ્યકર્મ, હિંસા, જુઠું, ચોરી, વ્યભિચાર, માયાચાર વગેરે પાપ કામો છે; અને આહંસા, સત્ય, અચોર્ય, પ્રહયય અને સરળતા વગેરે પુણ્યનો કામો છે. આ બધાં પુણ્યકામો ધર્મ સ્વરૂપ છે. આત્માને પવિત્ર કરનાર લભામ કામો પુણ્યકામો કહેવાય છે અને તેને જ ધર્મ કહે છે. ધર્મકાર્ય અને પુણ્યકાર્યમાં કોઈ અંતર નથી. સૂક્ષ્મરીતે જોતાં એક અંતર જે વચ્ચે છે, જે ધર્મકાર્ય દ્વારા સશકીર્તિ મેળવવાની કે કોઈ સાંસારિક સ્વાર્થની લાવના છે. તેને પુણ્ય કહેવાય અને તેવી કોઈ લાવના કે ઇચ્છા વગરના કાર્યને ધર્મ કહેવાય.

લાવ સંગ્રહના ૪૦૪ શ્લોકમાં શ્રી. ૧૦૮ આચાર્ય દેવસેન કહે છે કે :—

સમ્માદૃટી પુણ્યં જ હોઈ સંસાર કારણં નિયમા ।

મોક્ષસ્થ હોઈ હેઠ જઈ ચિ નિયાણં સો કુર્ણૈ ॥૪૦૯॥

સમ્યકદૃષ્ટિ દ્વારા કરાતું પુણ્ય નિયમથી સંસારનું કારણ નથી પરંતુ મોક્ષનું જ કારણ છે જો તેમાં નિદાન કે

સાંસારિક વાંચ્છા ન હોયતો. ધર્મનું ખીણું નામ કર્તવ્ય પાલન પણ છે. કર્તવ્ય સમજી કોઈપણ શુભક્રિયા કરાય તો તે ધર્મજ છે. પણ જો તેમાં યશ વાંચ્છા, સાંસારિક એવછાની લાલસા હશે તો તે પુણ્ય કહેવાશે. આ લાલસા ચાને રાગભાવ બંધનું કારણ છે તેથી પુણ્ય સાથે બંધ શબ્દ વપરાય છે જેમ કે પુણ્યબંધ પરંતુ ધર્મ સાથે બંધ શબ્દ વપરાતો નથી. પણ સાધન અગર આચરણ શબ્દ જોડાય છે જેમ કે ધર્મસાધન અથવા ધર્માચરણ તત્વતઃ ધર્મ અને પુણ્ય એકાથી છે. તે વાત પુરુષાર્થ સિદ્ધિપાયામાં શ્રી ૧૦૮ આચાર્ય શ્રી અમૃતચંદ્ર-સુરિ મહારાજે શ્લોક નં ૨૧૨-૨૧૩ અને ૨૧૪માં જણાવી છે:

येनांशेन सुदृष्टिस्तेनांशेनास्य बंधनं नास्ति
 येनांशेन तु रागस्तेनास्य बंधनं भवति ॥२१२॥
 येनांशेन ज्ञानं तेनांशेनास्य बंधनं नास्ति ।
 येनांशेन तु रागस्तेनास्य बंधनं भवति ॥२३१॥
 येनांशेन चरित्रं तेनं शेनास्य बंधनं नास्ति ।
 येनांशेन तु रागस्तेनांशेनास्य बंधनं भवति ॥२१४॥

જેટલા અંશે સમ્યક્દૃષ્ટિપણું છે તેટલાં અંશે બંધ નથી પણ જેટલા અંશે રાગભાવ છે તેટલા અંશે બંધ હોય છે. વિગેરે વિગેરે, એટલે કે સમ્યક્દર્શન, સમ્યક્જ્ઞાન અને સમ્યક્ ચારિત્ર રૂપ રત્નત્રય તેની ઉત્કૃષ્ટ ધર્મ અવસ્થામાં બંધનું કારણ હોઈ શકે નહિ પરંતુ જઘન્ય અવસ્થામાં તેનો અભિનાભાવી રાગભાવ હોય છે તેજ બંધનું કારણ બને છે.

સમ્યક આચરના અંગભૂત દેવપૂજા, દાન, ઉપવાસ વ્રતાદિ છે તેનાથી કદીયે બંધ થતો નથી. પણ હા, આ ક્રિયાઓમાં સ્વ-પર સંબંધી રાગભાવ હોય છે તેજ બંધનું કારણ બને છે. રાગભાવ યુક્ત ધર્મના પરિણામોને જ પુણ્ય કહેવાય છે. રાગભાવ વિનાના ધર્મના પરિણામોને ધર્મ કહેવાય છે. પરંતુ આત્માની અબંધ અર્થાત્ વિતરાગ અવસ્થા તો ખારમા ગુણસ્થાને થાય છે. ત્યાં સુધીની શુભક્રિયાનું શું ? આજનાં અધ્યાત્મનો ઉપદેશ કરવા વાળા બંધનાં કારણો ને હેય અને ત્યાજ્ય બતાવે છે પણ પોતાની અને ઉપદેશ સાંભળી ગઈ ગઈ થઈ જનાર સૌની અબંધ અવસ્થા નથી તેનો વિચાર કેમ કરતા નથી ! શિષ્ય અને ગુરૂ બન્ને એક કોટિમાં છે સમ્યકદર્શનાદિમાં પર નિમિત્તો થતા હેયાંશ-રાગભાવ છે તે તજવા જેવા છે તેમ કહેવાય તો તો ઠીક છે પણ દેવપૂજા દાનાદિને હેય કહેવાં એ એક ભારે આશ્ચર્ય છે. દેવપૂજા વગેરે બંધનાં કારણો નથી છતાં તેને હેય બતાવાય છે. જ્યારે ખાનપાન, સુવુ ખેસવું, વિષય ભોગાદિ વગેરે જે સર્વથા સાંસારિક અને બંધના કારણો છે તેને પોતે છોડતા નથી અને બીજાને છોડવાનો ઉપદેશ દેતા નથી તે તેનાથી પણ વધુ આશ્ચર્ય છે ! વળી તેના કરતાં તો ઔર અધિક આશ્ચર્યની વાત એ છે કે આવાં હેય-સાંસારિક પાપકાર્યોથી જે ચિરકલ છે, હઠાસીન છે. એવા દિગંબર મુનીયોનો તિરસ્કાર કરે છે અને તેમને પોતાનાથી નીચા માને છે અને જણાવે છે !

સમયસાર ગ્રંથના મહાન વેત્તા-અરે ! તેના ઉપર કળશ ચઢાવનાર શ્રી ૧૦૮ અમૃતચંદ્રાચાર્ય મહારાજ તેમના ગ્રંથ પુરુષાર્થ સિદ્ધયુગ્મય ગ્રંથના શ્લોક નં. ૨૧૭-૨૧૮ માં જણાવે છે કે:-

સમ્યક્ચરિત્રાભ્યાં તીર્થકરાહારકર્મણો બંધઃ ।

યોઽપ્યુપદિષ્ટ સમયે ન નયવિદાં સ્ત્રોતપિ ત્રે પાય ॥૨૧૭॥

સતિ સમ્યક્ચરિત્રે તીર્થકરાહારવંધકૌ ભવતઃ ।

યોગરુચાર્યૌ, નાસ્તિ તત્પુનરસ્મિન્નુદાસીનમ્ ॥૨૧૮॥

તીર્થંકર પ્રકૃતિનો બંધ ચોથા ગુણસ્થાનથી આડમા ગુણસ્થાનના છઠ્ઠા ભાગ સુધી ત્રણે સમ્યક્ત્વોથી થાય છે અને આહાર પ્રકૃતિનો બંધ ચારિત્રથી થાય છે. આહાર વર્ણન સિદ્ધાંત શાસ્ત્રોમાં છે પરંતુ જેઓ જીનાગમોક્ત તપવિભાગને જાણે છે તેમને માટે આ કથન આપત્તિ-કારક જ નહિ પણ વિરોધનું છે કારણ કે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્રની સત્તામાં જે પરિણામોમાં ભોગ અને કષાય રહે છે તે બંધનું કારણ છે અને નહિ કે સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર. યોગ અને કષાયના અભાવમાં સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર કર્તા-અકર્તા બનતાં નથી પણ ઉદાસીન જ છે. આ કથન સાબિત કરે છે કે યોગ અને કષાયનો સફાવ ૧૦ મા ગુણસ્થાન સુધી અને યોગનો સફાવ ૧૩ મા ગુણસ્થાન સુધી હોય છે જ.

નય-જ્ઞાનની આવશ્યકતા

સિદ્ધાંત પ્રતિપાદક ઉપદેશક માટે નયપ્રમાણજ્ઞાનની ખડુજ જરૂર છે. જો જાતના જ્ઞાન વિના જે કોઈ ઉપદેશક

બની એસે છે તે પત્થરના નાવડામાં એસે છે ને પરિણામે પોતે ડૂબે છે અને શિષ્યોને પણ ડૂબાડે છે. કોઈપણ જીવે ભાષા કે વિજ્ઞાનને જાણવું હોય તો અનુક્રમથી તેનું યોગ્ય ગુરુ દ્વારા શિક્ષણ લેવું પડે છે ત્યારે જ તેનામાં લાયકાત આવે છે. શરૂમાં પહેલી ચોપડીથી શરૂ કરાય છે ને તે ઠઠ એમ. એ. કે તેવી બીજી ઉપાધિની કક્ષા સુધી જાણવું પડે છે. શરૂથી જ એમ. એ. નાં પુસ્તકો કંઈપણ કાર્યકારી નથી. માત્ર મુમુક્ષુ મંડળોમાં એવું અધેર ચાલે છે કે પોતાની યોગ્યતા અ-યોગ્યતાનો વિચાર કર્યા વિના કે પોતાના જ્ઞાનનો ક્ષયોપશમ કેટલો છે તેનું માપ કાઢ્યા વિના સૌ કોઈ સમયસાર લઈ એસી જાય છે ને પરિણામે પંડિત બનારસીદાસજીની શરૂઆતની દશાની જેમ તે એકાંતિક મિથ્યા દૃષ્ટિ બની જાય છે ને શ્રોતા વર્ગને પણ પતનની આઈમાં ધકેલે છે. આ બધાં ભાઈબહેનો ત્યારે અનુયોગના અંથોનો સમન્વય અને નિષ્પક્ષ દૃષ્ટિએ સાપેક્ષ સિદ્ધાંતને નજર સમક્ષ રાખી અભ્યાસ કરે અને તેમાં પણ લોકેષણા, ધનેષણા, કીર્તિ-વાંચ્છા વગેરે ન હોય તો તો પછી સમયસારનું પઠન પાઠન અને સ્વાધ્યાય પણ કલ્યાણનું કારણ બન્યા વગર રહે નહિ. શ્રી ૧૦૮ અમૃતચંદ્ર આચાર્યે એજ ૨૧૭ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે ‘‘ન નયચિદ્દા સોઽપિ દોષાય’’ એટલે કે નય પ્રમાણના જાણનારાઓ માટે આ કથન પરસ્પર વિરોધી નથી. એટલે ઉપદેશક અગર વક્તા નય અને પ્રમાણનું જ્ઞાન ધરાવતો હોવો જરૂરી છે તે સાબીત થાય છે. કહ્યું છે કે:-

जे णयदिद्विविहूणा ताण ण वत्थूसहावउवल्लङ्को ।
वत्थूसहावविहूणा सम्माइद्धवी कं हं होति ॥

જે નયદષ્ટિથી વિહિન છે. તેમને વસ્તુ સ્વભાવની પ્રાપ્તિ થતી નથી અને જેઓ વસ્તુ સ્વભાવની પ્રાપ્તિથી શૂન્ય છે તેમને સમ્યકદષ્ટિ કેવી રીતે કહેવાય ?

સમયસારમાંનું બધું કથન મોટા ભાગે મુનિયો માટે શુદ્ધ એક નયની મુખ્યતાથી કરવામાં આવ્યું છે. માત્ર સમયસાર વાંચવાવાળો એકજ નયનો વિચાર કરશે કારણકે તેની સમક્ષ એ એકજ છે અને પરિણામે તે એકાંતિક મિથ્યા દષ્ટિ બની જશે અને બીજાઓને બનાવશે. પરંતુ જેમણે બીજા બધાજ પ્રકારનાં શાસ્ત્રોનું અધ્યયન કર્યું છે અને જે લોકપણાદિથી દૂર છે તે જ વાસ્તવિક તત્ત્વજ્ઞ યાને તત્ત્વોપદેશક બની શકે છે. જેને શ્રી ૧૦૮ અમૃતચંદ્રાચાર્ય મહારાજે “નયવિત્” શબ્દ દ્વારા ઓળખાવ્યો છે. સમય સારાદિને વાંચ્યા પહેલાં જો તેઓ પુરુષાર્થસિદ્ધયુપાય, રત્નકરંડ શ્રાવકાચારદિ ગ્રંથો વાંચે-સંભળાવે તો એમનું અને શ્રોતા એવી જનતાનું અધિક કલ્યાણ થઈ શકે.

નિશ્ચય અને વ્યવહાર

વસ્તુ સ્વભાવનો વિચાર નિશ્ચય અને વ્યવહાર એમ બંને પ્રકારથી હોય છે. કોઈ વખત એક ગૌણ અને બીજી મુખ્ય તો બીજી વખત પેલી મુખ્યને જે ગૌણ હતી તે મુખ્ય બને છે, બનાવાય છે. દા. ત. એક માણસને બે છોકરા છે.

તેમાંથી જેનું લક્ષ છે તેનાં ગીત ગવાય છે તેનો અર્થ એવો નથી કે બીજાનાં કદી ગવાવાનાં જ નથી પણ અહીં એક મુખ્ય છે બીજો ગૌણ છે આજ વાતને શ્રી અમૃતચંદ્રાચાર્યે પુરુષાર્થ સિદ્ધિપાયાના શ્લોક ૨૨૫ માં ૨૫૬ પછે જણાવી છે કે:-

एकेमाकषेन्ती इच्छयवन्ती वस्तुतत्त्वमितरेण ।

अन्तेन जयति जैनी नानिर्मथाननेप्रमिष गोपी ॥૨૨૫॥

(પુરુષાર્થ ૦)

જેમ હહીં વદોવી તેમાંથી માખણ કાઢવાવાળી ગોવાલણ વદોણાની રાસ એક હાથે ખેંચે છે ને બીજો હાથ ઢીલો મૂકે છે આમ જેમાંથી ક્યારેક એકની શિથિલતા અને બીજાની દૃઢતાનો ક્રમશઃ ઉપયોગ કરીને માખણ મેળવે છે. તેજ પ્રમાણે બને-નિશ્ચય અને વ્યવહારમાંથી એકને મુખ્ય અને બીજાને ગૌણ કરીને વસ્તુતત્ત્વને મેળવવાવાળી જૈન નીતિ સદા જયવંત રહેા. વાસ્તવમાં માનવજીવનનો સાર આ ચારિત્ર જ છે. પુણ્ય અથવા ધર્મ જ સમ્યક-ચારિત્ર છે. જ્ઞાનની અંતિમ સીમા કેવળ જ્ઞાન છે જે ચારિત્ર્યથી જ પ્રાપ્ત થાય છે ને તેની ક્યાં સુધી રાહ જોવી ? આ પંચમકાળમાં મનઃ પર્યાજ્ઞાન, અવધિજ્ઞાનની તો વાત જ નથી અરે પૂર્ણ શ્રુતજ્ઞાનના પણ સાંસા છે તેથી જ્ઞાનને ગૌણ રાખવાનું કહ્યું છે અને દર્શનને મુખ્ય કરી ચારિત્રની સિદ્ધિ કરવા જણાવ્યું છે.

અહીં પ્રાતઃ સ્મરણીય પૂજ્યપાદ શ્રી ૧૦૮ અમૃત-ચંદ્રાચાર્ય મહારાજે જૈન ધર્મનું તત્ત્વજ્ઞાન છે તેની પ્રશ્નાલી

પૂજા જ સુંદર રીતે બતાવી છે. આપે પુરુષાર્થ સિદ્ધયુપાય નામક ગ્રંથની શરૂઆતમાં જ નિશ્ચય અને વ્યવહારને પૂજા જ રચેલ પછે સમજાવ્યા છે.

મુલ્યોપચાર વિવરણ નિરસ્તદુસ્તર ચિનેયદુર્બોધાઃ ।

વ્યવહારનિશ્ચયજ્ઞાઃ પ્રવર્તયન્તે જગતિ તીર્થીમ્ ॥૪॥

મુખ્ય અને ગૌણનું વિવેચન કરીને જેમણે શિષ્યોના અજ્ઞાન અથવા દુર્લેહ કુશાનનો નાશ કર્યો છે. એવા (ગુરુ) વ્યવહાર અને નિશ્ચયને બાંધવા વાળા જ ધર્મતીર્થની પ્રવૃત્તિ કરે છે આજ આશયે સમયસાર ગ્રંથની પ્રલોકબદ્ધ અનુપમ ટીકા કરી છે તેથી જો પુણ્યકાર્ય હોય હોય તો અથવા કરવા જેવું ન હોત તો તેઓ ‘પુરુષાર્થ સિદ્ધયુપાય’ ની રચના કરત નહિ અને દેવપુજા, દાનાદિ કરવાનો ઉપદેશ ન આપત એવું છે કે આજના આધ્યાત્મિક સંત, જેમનું જ્ઞાન એ આચાર્યશ્રીના જ્ઞાન સમુદ્ર આગળ એક ટીંપા સમાન છે, દેવપુજા વગેરેમાં બંધનું કારણ બતાવી હોય બહાર કઢે છે. આગળ આચાર્ય મહારાજ કહે છે :-

નિશ્ચયમિહ ભૂતાર્થં વ્યવહારં વર્ણયંત્યભૂતાર્થમ્ ।

ભૂતાર્થબોધવિમુક્ત પ્રાયઃ સર્વોઽપિ સંસારઃ ॥૫॥

ભાવાર્થ:- નિશ્ચય નયનો વિષય ત્રૈકાલિક સત્ય અથાત દ્રવ્ય છે. વ્યવહાર નય અભુતાર્થ પર્યાયનું કથન

કરે છે. જે ભૂતાર્થ અર્થોત દ્રવ્યદૃષ્ટિથી વિમુખ છે એટલે કે પર્યાય વિમૂઢ છે તે બધા પ્રાયઃ સંસારમાં જ્રમણ કરે છે

આજ શ્રી. ૧૦૮ અમૃતચંદ્ર આચાર્યે સમયસાર ગાથા ૫૬ની ટીકામાં વ્યવહારનયઃ કિલ્લ પધાર્યાશ્રિત્વાત ..... નિશ્ચયનયસ્તુ દ્રવ્યશ્રિત્વાત ” વ્યવહાર નયને પર્યાય આશ્રિત બતાવ્યો છે અને નિશ્ચય નયને દ્રવ્યાશ્રિત બતાવ્યો છે ત્રૈકાલિક સતને અર્થોત દ્રવ્યને ભૂતાથ કહ્યું છે; ત્રૈકાલિક સત્ય નથી અર્થોત પર્યાયને અભુતાર્થ કહ્યું છે. અહીં અભુતાર્થનો અર્થ ખોટો બુદ્ધિ એમ નથી.

પૂજા, દાન વગેરે કરવાવાળો આત્મા અને શરીરને ભીન્ન જાણે છે. અને દેખે છે તેથી તો તે વિતરાગ પરમાત્માની પૂજા કરે છે અને પોતાની સંપત્તિ તરફનો મોહ ઓછો કરી તે બીજાઓને દાન તરીકે આપે છે. આત્મામાં આયુ દર્શન અંશે પણ પ્રગટ થયા વિના કોણ ભગવાનની પૂજા કરશે? ધનદૌલતની અનિત્યતા-ચંચળતાનું જ્ઞાન થયા વિના કોણ દાન આપશે? જેઓ પોતાને સમ્યકદષ્ટિ કહે છે અને માને-મનાવે છે અને છતાં ભગવાનની પૂજા-ભક્તિ તથા દાનાદિને હેય ગણાવે છે તેઓ પૂજા કરે-કરાવે છે, મંદિર બનાવે-બનાવરાવે છે, પ્રતિમાઓની પ્રતિષ્ઠા કરે-કરાવે છે. તે માત્ર બાહ્ય લોક દેખાડ પુરતું છે, કેમકે અંતરંગમાં તેમણે તેને હેય માની રાખ્યું છે.

ભેદવિજ્ઞાન એટલે આત્મા અને શરીરને જુદાં માનવાં તેવા જ્ઞાનથી રહિત એટલે કે બંનેને એક માનવાવાળાને વ્યવહાર બોધાજ અપ્રશસ્ત વ્યવહાર છે અને તેજ હેય છે અને જ્ઞાનીઓએ તેને હેય ગણ્યો છે. તેથી આવા અપ્રશસ્ત વ્યવહારીને ઉપદેશ લાભકારી નથી અને તેને દેશના આપવી નિષેધ ગણી છે. આજ વાત આચાર્યે શ્લોક ૬માં જણાવી છે.”

અબુઘસ્ય બોધનાર્થ મુનીશ્વરા દેશયંત્યભૂતાર્થમ્ ।
વ્યવહારમેવ કેવલમવૈતિ યસ્તસ્ય દેશના નાસ્તિ ॥૬॥

તીર્થંકર સગવાને અજ્ઞાનીઓને સમજાવવા માટે અભૂતાર્થ અર્થાત્ પર્યાયનયથી વ્યાખ્યાન કર્યું છે. જે માત્ર અપ્રશસ્ત વ્યવહારમાંજ રહ્યો પડ્યો છે પર્યાય વિમુદ્ધ છે. એવા જીવોને વ્યવહાર અર્થાત્ પર્યાય નયથી ઉપદેશ ન આપવો જોઈએ અહીં દેશનાયાને ઉપદેશ એટલે સમ્યક ચારિત્રનો ઉપદેશ તેવો અર્થ છે.

માળવક પ્વ સિંહો યથા ભવત્યનગીતસિંહસ્ય ।
વ્યવહાર પ્વહિ તથા નિશ્ચયતાં યસ્યનિરુચ્યજ્ઞસ્ય ॥૭॥

વળી જેણે કદી સિંહ જોયો નથી તેને તેા સિંહ આકાર જિલ્લાએ જ સિંહ છે જ્યાંસુધી તેણે જાણ્યો સિંહ જોયો નથી. તેજ પ્રમાણે જેણે જ્યાં સુધી ભૂતાર્થ નિશ્ચયનો બોધ પ્રાપ્ત કર્યો નથી ત્યાં સુધી તેના માટે વ્યવહારજ ભૂતાર્થ યાને નિશ્ચય છે. આજ વાત વધુ સ્પષ્ટતાથી આઠમા શ્લોકમાં જણાવી છે:

व्यवहारनिश्चयो यः प्रबुध्य तत्त्वेन भवति मध्यस्थः ।
प्राप्नोति देशनायाः स एव फलमविकलं शिष्यः ॥८॥

જે તત્ત્વજ્ઞાનપૂર્વક વ્યવહાર અને નિશ્ચય એમ બંને નયોને પુરેપુરા સમજી બંનેમાં મધ્યસ્થભાવ કેળવે છે તેજ (શિષ્ય) દેશનાના સંપૂર્ણ ફળને પામે છે. આમ ખુદ આચાર્ય મહારાજે પ્રશસ્ત વ્યવહારને ઉપાદેય બતાવ્યો છે. જો તે ઉપાદેય ન હોત તો તેમના ગ્રંથમાં પુરૂષાર્થની સિદ્ધિના ઉપાય તરિકે શ્રાવકના ચારિત્રને ગણાવત નહિ; એટલુંજ નહિ પણ આવા ગ્રંથની રચનામાં સમય બગાડત નહિ.

ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યે રચણસારના ૧૧મા શ્લોકમાં કહ્યું છે

दाणं पूजा मुखं सावयधम्मे ण साधया तेण विणा ।
भ्याणाज्भयणं मुखं जइधम्मं ण तं विणा सोवि ॥११॥

દાન અને પૂજા શ્રાવક ધર્મમાં મુખ્ય કર્તવ્ય અથવા ઉપાદેય કાર્ય છે. તેના વિના શ્રાવક કહેવાય નહિ. તેજ પ્રમાણે મુનિધર્મમાં મુખ્ય ધ્યાન અને સ્વાધ્યાય છે. તે વિના મુનિ કહેવાય નહિ. જો પૂજા અને દાનાદિ બંધનાં કારણ હોત એટલે કે હેય હોત તો સ્વયં સમય-સારના કર્તા શ્રી કુંદકુંદાચાર્યે આવું કહ્યું ન હોત. તેથી ખરેખર ખેદની વાત છે કે સમયસાર તરફ અહોભાવ પ્રગટ કરનાર અને આધ્યાત્મિક સંત હોવાનો ઠંઢેસે પીટવાવાળા ખુદ ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યના કથનની વિરૂદ્ધ

બોલી દાનપૂજા વગેરે આવકના ખટકોને હેય તથા અંધનાં કારણો ખતાવે છે !! અહીં ખાસ નોંધવા જેવી વાત તો એ છે કે આ શ્લોકમાં સાવધનમો શબ્દો દ્વારા દાન અને પૂજા વગેરે ક્રિયાને શ્રી કુંઠકુંઠાચાર્યમહારાજ ધર્મ કહે છે.

શોચનીય ખીના તો એ છે કે સમયસારનું વાંચન માત્ર થાય છે પણ તેજ અર્થાર્થનું રચણસાર ખીલકુલ વાંચવામાં આવતું નથી (જાણે કે તમામ શ્રોતાઓ ૭મા ગુણસ્થાને પહોંચી ન ગયા હોય !) કેવળ ‘સમયસાર’માં અધી વાતો સમાયેલી નથી જેમ કોઈપણ એક દુકાનમાં સંસારમાં ઉપયોગી અધી ચીજો વેચાતી નથી

દયા એ પણ ધર્મ છે.

આધ્યાત્મિકસંત કહે છે કે દયા કરવામાં રાગાંશ હોવાથી દયા કરવી એ ધર્મ નથી. પણ તે પુણ્યરૂપ હોઈ અંધનું કારણ છે. પરંતુ શ્રી ૧૦૮ કુંઠકુંઠાચાર્ય સ્વગવામે બોધપાહુડની રૂપથી ગાથામાં કહ્યું છે:

ધમ્મો દયાવિસુદ્ધો પવ્વજ્જા સવ્વસંગપરિવૃત્તા ।

દેવો વવગમ્યમોહેરો ઉદયયરો ભવ્વજીવાણં ॥૨૫॥

જે દયા ભાવથી પરિપૂર્ણ અને વિશુદ્ધ હોય તે ધર્મ, સર્વ પ્રકારના પરિચ્છેદ રહિત અવસ્થા તે સાધુત્વ, અને જેને કોઈપણ પ્રકારનો મોહ ન હોય તેજ દેવ છે.

આવૈા ધર્મ, આવી દિક્ષા અને આવા દેવ જ લબ્ય જીવો માટે અભ્યુદયકારી છે. આમ આ શ્લોક દ્વારા સહિતની લાવનાને અને તેવી પ્રવૃત્તિને ધર્મ કહે છે.

સદ્ગુરુ બની બેઠેલા સંત વ્રતાચરણ, તપશ્ચરણ વગેરેને પણ સ્વર્ગનું કારણ-સંસારને વધારનાર બહેર કરે છે અને તેમ કરી વ્રતીઓ અને ત્યાગીઓના શિર પર બેસવા માગે છે પણ મોક્ષપાહુડનો રૂપમો શ્લોક ઢાંડીના ટોચ પર બોલે છે.”

વર તત્ત્વચરેહિ સગ્ગો મા હોડ ગિરય દ્વયરેહિ ।

છાયાતવદ્વિષાણં પડિવાલંવાણ ગુરુ મેયં ॥૨૫॥

(બોધપાહુડ)

“અવ્રત અતપ, અને નિર્ગલ વિષય લોગાંમાં પ્રવૃત્તિ કરવાથી નરક ગતિ મળે છે જ્યારે તપ, સંયમ અને વ્રતથી સ્વર્ગ લાભ થાય છે. માટે હે લબ્યો! નરક કરતાં સ્વર્ગ સારું છે તડકામાં અને છાયામાં બેસવા જેટલો ફરક નરક અને સ્વર્ગમાં છે.”

જો વ્રત, તપ વગેરેને સ્વર્ગનું કારણ બણી છાંડી દેવામાં આવે તો સમ્યક્ત્વ પણ સ્વર્ગનું કારણ છે તો તે પણ છાંડી દેવું પડે? અને તે છોડતાં માનવપર્યાયમાં બાકી રહેશે શું? તપ વ્રતાદિથી ઘણી વખત તેજ લબમાં મોક્ષ મળ્યા છે. જેટલાજેટલા મોક્ષે ગયા અને મનુષ્યપર્યાયમાંથી જેમણે મુક્તિ લાભ મેળવ્યો તે બધાએ

તપ અને વ્રતધારી હતા (માત્ર દર્શનધારી કદીયે મુક્તિ પામ્યા નથી.) આમ વ્રત તથા તપાદિ સાક્ષાત્ અને પરંપરાયે મોક્ષતું કારણ છે. અહીં શ્રી કુંદકુંદઆચાર્યનું કહેવું છે કે કાલાદિના પ્રભાવે વ્રતતપથી મોક્ષ નહિ મળે તો સ્વર્ગ તો મળવાનું જ જે નરક કરતાં અસંખ્ય ઘણું સારું છે. ખરેખર પત્યરોના ભાર કરતાં રત્નોનો ભાર ઘણોજ સુખકારી છે. ને બંને ભાર છે છતાં બંનેમાં ભારે અંતર છે.

દર્શનપાહુડના ૩૦મા શ્લોકમાં આજ વાતને બુદ્ધ શબ્દોમાં મૂકી છે:

‘નાળેણ દંસળેણ ચ તવેણ ચરિયેણ સજ્જમગુણેણ ।

ચરિહિંપિ સમાજોગે મોક્ષો જિજ્ઞાસણે દિટ્ઠો ॥૩૦॥

સંયમગુણયુક્ત જ્ઞાન, દર્શન, તપ અને ચારિત્ર એ બધાનો સમુજ્જ્વલ સુંદર યોગ જ જૈન શાસનમાં મોક્ષ પ્રાપ્તિનું કારણ માન્યું છે. અહીં તપને સ્પષ્ટપણે મોક્ષનું કારણ કહ્યું છે. તેથી તેને સ્વર્ગનું કારણ માનવું એ મોટી ભૂલ છે. હુંડાવસર્પણી કાલમાં આ ભરતક્ષેત્રથી મોક્ષ પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેમાં વ્રત તપ બાધક નથી પણ વ્રતતપની ચરમ સીમામાં દ્રવ્ય ક્ષેત્ર અને કાળ બાધક છે.

નાળં નરસ્સ સારો સારોચિ નરસ્સ હોઈ સમ્મત્તં ।

સમ્મત્તાઓ ચરણં ચરણાઓ હોઈ નિઘ્ઘાણં ॥૩૧॥

અનુબ્ય માટે સર્વથી પ્રથમ સ્મરણ ત પદાર્થ તો

જ્ઞાન છે જ્ઞાનથી અધિક સારભૂત સમ્યક્ત્વ છે અને સમ્યક્ત્વથી અધિક સારભૂત આશ્રિત (તપ તપ સંયમાદિ) છે તેમ કહી આશ્રિતના કારણરૂપ તપાદિની મહત્તા બતાવી છે.

જાણમ્મિ દંસણમ્મિ ય તવેણ ચરિયેણ સમ્મસહિયેણ ।
ચોણદં પિ સમાજોગે સિદ્ધિયા જીવા ન સંદેહો ॥૩૨॥

સમ્યક્ત્વ સહિત જ્ઞાન, દર્શન, તપ અને આશ્રિતનો સંયોગ થવાથી જ અવશ્ય જીવ સિદ્ધપદ પામે છે. આમ અહીં નિઃસંદેહ શબ્દની સાથે તપ અને આશ્રિતને ચિદ્રૂપદનું કારણ બતાવ્યું છે. અધ્યાત્મની વાતો કરનારા સાક્ષાત્તને જોરદાર શબ્દોમાં મહત્ત્વ આપે છે અને પરંપરાની ભારે ઉપેક્ષા કરે છે પણ કોઈપણ યોગ્ય ઉપાયો વિના સાક્ષાત્ત એકદમ કેવી રીતે સિદ્ધ થઈ શકશે ? પ્રાથમિક કક્ષાના અભ્યાસ વિના કોઈ એમ. એ થયાનું કદી સાંભળ્યું છે ?

તત્ત્વાર્થ સૂત્રના રચયિતા ભગવાન ઉમા સ્વામીએ પણ અધ્યાય ૯ ના ૬ ક્રમાં સૂત્ર:- ઉત્તમ ક્ષમા માદંવા જંચ શૌચ સત્ત્વસ યમતપસ્ત્યાગાકિચ્ચન્ય બ્રહ્મચર્યાણિધર્મ । માં તપ ત્યાગ વગેરેને ધર્મ ગ્રહ્યો છે. આવો રૂપે અર્થ હોવા છતાં શૌચ, તપ વગેરેને ધર્મ ન માની બંધ માની લેવો નિતાંત ભૂલ છે. શુદ્ધિ, સમિતિ, ધર્મ, અનુપ્રેક્ષા વગેરેથી તો સંવર થાય છે પણ “તપસા નિત્તરં ચ” સૂત્ર પ્રમાણે તો તપથી કર્મોની નિર્જરા થાય છે તે સિદ્ધ છે.

પુજા દાનાદિજ નહિ, મંદિર બનાવવું તે પણ ધર્મ છે.

દેવ પુજા, પાત્રદાનાદિ ધર્મ છે તે ઉપર સિદ્ધ કર્યું છે તે ઉપરાંત મંદિર બનાવવું તે પણ ધર્મ છે તેનાં શાસ્ત્રોમાં અનેક પ્રમાણો છે. જે પૈકી એક છે ધર્મામૃત શ્રાવકાચારના અધ્યાય બીજાનો ૩૫મો શ્લોક :

નિર્માણ્યં જિન ચૈત્યતદ્ગૃહમઠસ્વાધ્યાય શાલાદિકં
શ્રદ્ધાશક્ત્યનુરૂપમસ્તિ મહતે ધર્માનુવંધાય તત્ ।
હિંસારંમદ્વિવર્તિનાં હિ ગૃહિણાં તત્તારંગાલંબન
પ્રાગભ્મીઠસદાભિમાનિકરસં સ્યાત્પુણ્યચિન્માનસમ્ ॥

ધર્મામૃત શ્રાવકાચાર (અ. ૨-૩૫)

પોતાની શ્રદ્ધા અને શક્તિ મુજબ જિન પ્રતિમા જીનમંદિર, ધર્મશાળા, સ્વાધ્યાય મંદિર વગેરે શ્રાવકે બનાવવાં જોઈએ કારણકે તેમનું નિર્માણ કરાવવું તે ધર્મ છે અને ધર્મોર્થ છે. ગૃહસ્થ શ્રાવક મોટાભાગે હિંસા અને આરંભના કાર્યોમાં મશગુલ રહે છે એટલે તે પ્રતિમા વગેરે ચતુરાઈ અને અભિમાન ખાતર પણ બનાવે તો પણ તેને મહાન પુણ્ય પ્રાપ્તિ થાય છે કારણકે તેનાથી તેને અને બીજા અનેક જીવોને ચિદાત્મલાલ થાય છે. આ પ્રમાણે ચતુરતુર્યોગમય જીનાગમમાં પુણ્ય કાર્યોમાં ધર્મ છે તેના સમર્થનના હજારો ઉદ્દેશ છે પણ વિસ્તારલયથી અત્રે આપતાં અચકાઈ છું. સ્વાધ્યાય શીલ અને વિવેકી સજ્જનોની જાણ બહાર તે નથી તેટલુંજ કહેવું પર્યાપ્ત છે.

પુણ્યથીજ ધર્મતીર્થ ચાલે છે.

ધર્મતીર્થના પ્રવર્તક તીર્થંકર ભગવાનજ છે તે સુનિર્ણીત અને નિર્વિવાદ છે. જેટલા શ્રુતકેવળી થયા અને થશે તે બધાએ ધર્મતીર્થને ઉજાવવું કરનાર હતા અને હશે. ધર્મતીર્થના પ્રવર્તક નથી હોતા. ધર્મતીર્થ સંચાલક તો માત્ર ભગવાન તીર્થંકર જ હોય છે અને તીર્થંકર નામક પ્રકૃતિ નામકર્મની લડ પ્રકૃતિઓમાંથી એક પુણ્ય પ્રકૃતિ છે.

કર્મના મુખ્ય આઠ પ્રકારો છે ને તેનાં ૧૪૮ ઉત્તર ભેદ છે જેમાં ૧૦૬ પાપ પ્રકૃતિઓ અને ૪૨ પુણ્ય પ્રકૃતિઓ હોય છે. આ બેતાલીસ પૈકી તીર્થંકરનામ પ્રકૃતિ પરમેત્કૃષ્ટ છે અને જેનો બાંધ કેવળી કે શ્રુત કેવળી સમક્ષ જ પડે છે. આ કેવળી કે શ્રુતકેવળી તીર્થંકર નામ પ્રકૃતિના બાંધમાં બાહ્ય નિમિત્ત છે છતાં ધર્મતીર્થના પ્રવર્તક નથી. તીર્થંકર પ્રકૃતિનો બાંધ કરનારના સંસારતું કલ્યાણ કરવાના એવા તીવ્રતમ ઉત્સુકતાભર્યા પરિણામ હોય છે કે તે ઇચ્છે છે કે મને રત્નત્રયની પ્રાપ્તિ થાય જેથી સંસારતું કલ્યાણ કરી શકું. આ મહાન અને પ્રશસ્ત સંગ ભાવથી જ તીર્થંકર પ્રકૃતિનો બાંધ પડે છે અને પરમૈશ્વર્યસંપન્ન મહાવિભૂતિ ધારી તીર્થંકર બનીને ધર્મતીર્થ પ્રવર્તાવે છે. આ કાળના ૨૪ તીર્થંકરો થયા ને સૌએ એ પરમ ઉપકારી ધર્મતીર્થ નભાવ્યું છે બે આ મહાપુરુષોએ આવું મહાનપુણ્ય ન બાંધ્યું હોત

તો ધર્મતીર્થની પ્રવૃત્તિ, ધર્મ અથવા શુદ્ધપરિણતિની મનોગમ્ય ચર્ચા અને ચર્ચા કરવાવાળા ભવ્ય જીવો જ ન હોત!! એટલે પુણ્યબંધનને સર્વથા હેય ખતાવનારાએ પોતે વિચાર કરવો જોઈએ અને પુણ્યબંધનની પરમ ઉપાદેષતાને સમજી ઉન્માર્ગે વિચરતા સૌને સન્માર્ગે વાળે. એટલે એમ કહેવામાં વાંધો નથી કે પુણ્ય વિના ધર્મ નથી. અરે ધર્મથી પણ પુણ્ય મોટું છે કારણ કે પુણ્ય તો ધર્મનું કારણ ઉત્પાદક છે. આમ પુણ્ય ધર્મને હેય ખતાવવાથી તીર્થંકર ભગવાનની પણ અવહેલના થાય છે. અને પરિણામે આસ્તિકો માટે તે વચનો તીર સમાન અસહ્ય બને છે. શ્રી કુંદકુંદ આચાર્યે પ્રવચન સારની ગાથા ૪૫માં પુણ્યનું ફળ અહીં ત પદ પ્રાપ્તિ ખતાવ્યું છે.

ધર્મધ્યાન અને મોક્ષ

ધ્યાન ચાર પ્રકારનાં ગણાવ્યાં છે. આર્ત, રૌદ્ર, ધર્મ અને શુક્ર. જે પૈકી ધર્મધ્યાન અને શુક્રધ્યાનને ભગવાન ઉમા સ્વામીએ મોક્ષનાં કારણ કહ્યાં છે. પરંતુ તત્ત્વતઃ ધર્મધ્યાન તો શું પણ શુક્રધ્યાનના ચાર ભેદો- માંથી શરૂના ત્રણ ભેદો (પ્રથક્ત્વ વિતર્ક વિચાર, એકત્વ વિતર્ક વિચાર, અને સુક્ષ્મક્રિયા પ્રતિપાતી) પણ મોક્ષનું સાક્ષાત્ કારણ નથી; કારણ કે મોક્ષનું સાક્ષાત્ કારણ તો શુક્ર ધ્યાનનું ચોથું પદ-વ્યુપરત ક્રિયા નિવર્તી નામનો ભેદ જ છે. જે સાક્ષાત્ કારણને જ મોક્ષનો હેતુ માનવામાં

આવે તો “પરં મોક્ષ હેતુ” નામક ભગવાન ઉમાસ્વામીનું સુત્ર ખોટું ઠરે. (આજ્ઞા વિચય, અપાય વિચય, વિપાક વિચય અને સંસ્થાન વિચય તેથી જેમ ચાર પ્રકારના ધર્મ-ધ્યાન અને શુકલ ધ્યાનના ચારમાંથી ત્રણ ભેદો મોક્ષનું પરંપરા કારણ છે તેજ રીતે દેવપૂજા, દાનાદિ પણ મોક્ષનાં પરંપરા કારણ ગણાય. તેથી દેવપૂજા વગેરેને ખાંવનું કારણ માનવું તે તત્ત્વજ્ઞાનની શૂન્યતા સુચવે છે.

ચૌદમા ગુણસ્થાનથી ઉપર ગુણસ્થાનાતીત અવસ્થા હોય છે તેજ મોક્ષ છે. ચૌદમા ગુણસ્થાનમાં વ્યુપરત ક્રિયા નિવર્તી નામના શુકલધ્યાનના ચાથો ભેદ હોય છે ત્યારબાદ મોક્ષ થાય છે. ધર્મધ્યાન સાતમા ગુણસ્થાન સુધી રહે છે. શુક્લ ધ્યાનના પહેલા ત્રણ પ્રકાર આક્રમાથી તેરમા ગુણસ્થાન સુધી હોય છે. અને સાતમાથી તેરમા ગુણસ્થાન સુધીના કોઈપણ ગુણસ્થાનથી મુક્તિ થતી નથી એટલે આ સાત પ્રકારનાં ધ્યાનોને મોક્ષનું કારણ ન માનવાં ? જો તે મોક્ષનાં કારણ છે (સાક્ષાત્ નહિ હોય તો પરંપરાએ) તો તેમનાં કારણ દેવપૂજા, પાત્રદાન, વ્રાતપાદિ મોક્ષનાં કારણ કેમ નહિ ? જેમ પોતાની ઉત્પત્તિમાં આપનેજ કાગળ માનવો અને દાદાને ન માનવો તેના જેવું અહીં છે કે સાક્ષાત્ કારણ માનવું અને પરંપરાને કારણ ન માનવું ! દાદા ન હોત તો પિતા ક્યાંથી આવત તેમ પરંપરા કારણોથીજ સાક્ષાત્ કારણ બને છે. ભગવાન કુંદકુંદાચાર્યનાં વચનો કહેનાર

નેા ઉપકાર માની તેને નમસ્કાર કરે પણ કુંદકુંદાચાર્યને નમસ્કાર ન કરે ને તે વચનોમાં તે આચાર્યને તે કારણ ન માને તેને મુર્ખતાની પરાકાષ્ઠા કહ્યા વિના ખીજું શું કહેવું?

ધર્મધ્યાન અને ભદ્રધ્યાન

મુખ્યતઃ— ધર્મધ્યાન અપ્રમત્તવિરત નામના સાતમા ગુણ-સ્થાનમાં જ કહેયું છે પાંચમા અને છઠ્ઠા ગુણસ્થાનમાં તો ઉપચારથી ધર્મધ્યાન છે તેમ સમજવું.” તો પછી દેવપૂજા, પાત્રદાન, વ્રતતપાદિને બંધ માનીને ચાલનારા અને તેને હૈય બતાવનારાઓમાં સમ્યગ્દર્શન કે ધર્મધ્યાન ક્યાંથી હોય? આજકાલ જીવો ભોગ પ્રધાન બની ગયા છે ધર્મચિંતન તો માત્ર પ્રસંગોચિત જ હોય છે એટલે ભોગ તરફ વધુ લક્ષ હોવાથી પુણ્યાનુબંધી પુણ્યદાતા ધર્મધ્યાન તેમને હોતું નથી પણ તે ભદ્રધ્યાન છે. શ્રી. ભાવસંગ્રહ ૩૬૫મો શ્લોક તેજ વાત કહે છે.

મહસ્ત્ત લક્ષણં ણધર્મમં ચિત્તેહ ભોગપરિમુક્તો ।
ચિત્તિય ધર્મમં સેવહ પુણરત્રિ ભોષ જહિચ્છાષ ॥૩૬૫॥

જ્યાં મનુષ્ય ભોગોથી છુટીને ધર્મનું ચિંતન કરી લે છે. ને પાછો ફરી ઇચ્છાનુસાર વિષય ભોગોમાં મગ્ન થઈ જાય છે ત્યાં ધર્મચિંતન કે ધર્મધ્યાન નહીં પણ ભદ્રધ્યાન છે, તેમ સમજવું.

વર્તમાનમાં મોટા ભાગના ધર્માત્મા કહેવરાવવાવાળાઓની આ સ્થિતિ છે થોડો વખત સામાયિક, પૂજા,

વંદન, સ્તવન વગેરે ધર્મ ક્રિયાઓ કરે છે ને પછી નોકરી, ધંધો, ખાવું પીવું વિષયસેવન વગેરે સાંસારિક કાર્યોમાં મગ્ન થઈ જાય છે વળી પાછો થોડો સમય પ્રતિક્રમણ, સ્વાધ્યાય વગેરે કરે છે. આ સ્થિતિનું નામ ધર્મધ્યાન નહિ પરંતુ ભદ્રધ્યાન છે.

દેવપૂજા, પાત્રદાન, વ્રત, તપ આદિથી બંધ માનીને તેનને હેય - છોડવા ચોગ્ય- બતાવવાવાળા સૂક્ષ્મ દ્રષ્ટિથી વિચર કરવામાં આવે તો સમ્યક્દષ્ટિની પણ કોટિમાં આવતા નથી તો પણ પરતોષન્યાયથી તેમને પાંચમા ગુણસ્થાનવર્તી અથવા દેશવર્તી ખેંચતાણુ કરીને માની શકાય છે.

પાંચમા ગુણસ્થાનમાં તો શું ? છઠા ગુણસ્થાનમાં પ્રમત્ત વિરતમાં પણ એટલે કે દ્વિગંબર જૈન મુનિને પણ ધર્મધ્યાન ખરેખર નહિ પણ ઉપચારથી માનવામાં આવ્યું છે.

શ્રી ૧૦૮ દેવસેન આચાર્ય મહારાજ શ્રી. ભાવસંગ્રહમાં એજ કહે છે :-

મુક્ત્યં ધર્મમઙ્ગ્યાણં ઉત્તં તુ પમાયવિરહિણ ટાળે ।
દેસધિગ્ણ પમત્તે ઉચ્ચારેણેષ જાયઙ્ગં ॥ ૩૭૧ ॥

આવી પરિસ્થિતિમાં જ્યાં ધર્મધ્યાન નથી તેવા સંજોગોમાં કરેલ ધર્મ સાધન અગર ધર્મચિંતન જેને આચાર્ય ભદ્ર-

ધ્યાન કહે છે તેને મોક્ષનું કારણ માનવું કે નહિ? સસો એ કહ્યું છે કે માનવું કારણ કે જેટલા અંશોમાં ધર્મચિંતન છે તેટલાં અંશોમાં સંવર નિર્જરા અને મોક્ષનું કારણ છે અને જેટલાં અંશોમાં વિષયભોગ રૂપ પ્રવૃત્તિ છે તેટલા અંશોમાં આશ્રવ, બંધ અને સંસારનું કારણ છે.

શ્રાવકનો ધર્મ દેવપૂજા, દાન, દેશવ્રતાદિરૂપ છે અને મુનિનો ધર્મ મહાવ્રતાદિ રૂપ છે. એટલે આ ધર્મ છે અને ધર્મ સદાયે સુખનું અર્થાત્ મોક્ષનું કારણ છે — અસુખ યાને સંસારનું કારણ નથી આજ વાત આત્માનું શાસનના ૨૦ મા શ્લોકમાં શ્રી ગુણભદ્રાચાર્ય મહા-નજ કહે છે:-

ધર્મઃ સુખસ્ય હેતુઃ હેતુર્ન વિરોધકઃ સ્વકાયસ્ય ।
તસ્માત્ સુખભંગભિયા માભૂર્ધર્મસ્ય વિમુક્તસ્ત્વમ્ ॥૨૦॥

“ધર્મ સુખનું કારણ હોય છે. કારણ કદીએ પોતાના કાર્યનું વિરોધી હોતું નથી માટે હે ભવ્ય! તું સુખ ભંગ થવાના ભયથી ધર્મથી વિમુખ મા બન.” વળી કહે છે : જેમ ખેડૂત ખીથી અનાજ મેળવે છે તેનાથી ધનવાન થય છે ફરી અનાજ મેળાવવા માટે ખી બચાવે છે જે દ્વારા અનાજ મેળવીને તે ભોગવે તેમ ધર્મથી સુખ-સંપદા વૈભવ મેળવો ને તે ધર્મ સાધતાં સાધતાં ભોગવવું.” અહીં આચાર્ય ધર્મને પુણ્યની જગ્યાએ જ વાપરે છે. આગળ “પુણ્ય કુરુ” આદિ શ્લોકોમાં આજ વાત બતાવી છે.

જો પુણ્ય યા ધર્મ કાર્યોને કેવળ બંધનું કારણ બતાવી હેય કહીને છોડી દેવામાં આવે તો તેજ ધર્મથી પ્રાપ્ત થનાર સાંસનિક સુખ-સંપદાઓથી પણ વંચિત રહેવું પડશે અને મોક્ષ પ્રાપ્તિ પણ સર્વથા અસંભવ છે કારણ કે માત્ર વાતોથી કામ ચાલતું નથી.

મોક્ષ માટે પરમ ઉચ્ચકોટિના ચારિત્રની આવશ્યકતા છે. પૂજા દાન, વ્રત, તપ વગેરેને છોડવાથી સ્વર્ગ વગેરે સંપત્તિ મળશે નહિ પણ નરક, તિર્યંચાદિ ગતિઓમાં મહાન દુઃખોમાં જ અનંતભવ કાઢવા પડશે. મોક્ષને અનુરૂપ સમ્યક દર્શનાદિ ન મળે ત્યાં સુધી પાપ ક્રિયાઓમાં મન લગાવવું ઠીક નથી તપને હેય ગણવાથી મહાન તપ પણ હેય બની જાય છે જે ન કે એક પૈસો જો પરિચ્છેડે હોય તો કરોડ રૂપિયા પણ પરિચ્છેડે છે અને એ પણ હેય છે.

કર્મોની આત્યંતિક અને સમસ્ત નિર્જરા થઈ જવાને મોક્ષ કહે છે. આ નિર્જરા એકદમ થઈ જતી નથી પણ અનેક અવસ્થાઓમાં ક્રમશઃ થાય છે. મિથ્યા દષ્ટિ કરતાં સમ્યગ્દષ્ટિને અસંખ્યાત ગુણી નિર્જરા થાય છે. અને અવ્રતી કરતાં વ્રતીને તેથીયે વધુ થાય છે. આમ જેમ જેમ ગુણસ્થાન વધતું જાય તેમ તેમ નિર્જરા અસંખ્યાત ગુણી થાય છે. અને છેવટે બધાં કર્મ ખરી પડે છે અને નવાં આવવાનાં કોઈ કારણો રહેતાં નથી ત્યારે મુક્તિ પ્રાપ્ત થાય છે.

આજ વાત શ્રી. ઉમાસ્વામિજીએ શ્રી તત્ત્વત્થં
સૂત્રના નવમાં અધ્યાયના ૪૬ માં સૂત્રમાં કહી છે.

उत्तमक्षमापादवाज्वशीचसत्यसंयमतपस्त्यागाकिंचन्य
ब्रह्मचर्याणि धर्मः । (अ० ९ ६)

જે અભુવતાદિનું પાલન કરે છે અને દેવ પૂજા વગેરે આવશ્યક કર્મો નિરંતર કરે છે તે જ શ્રાવક છે. આમ છતાં ત્રીસ પૂજાદાનાદિને બંધનું કારણ બાહેર કરતાં અને માનતા રહેવાથી અને હેય હોઈ તજવા જેવાં છે. તેવા આલાપો કર્યા કરવાથી તત્ત્વનું અશ્રદ્ધાપાણું થઈ જાય છે અને તેને જ મિથ્યાત્વ કહેવાય છે.

૪૬ માં સૂત્રની વ્યાખ્યા કરતાં ભગવાન અકલંકદેવજીએ શ્રી તત્ત્વત્થં રાજવાર્તિક નામક પરમાગમમાં કહ્યું છે :—

अथवा पूर्वोदित एव शंकादिदोषविनिर्मुक्त कुलमयैर-
क्षांभितमतिः उपलब्धसद्भावो माहतिभिरपटलविप्रयुक्ति-
दृष्टिः जैने द्रपूजा प्रवचनवात्सल्यसंयमादिप्रशंसादिपरतया
क्षાપતોપ શમિતદેશધાતિકર્મ સંયમપ્રાપ્ત્યા શ્રાવકોઽપિ
મ્યાત્ પૂર્વે નિર્દિષ્ટસ્તતા વિશુદ્ધિપ્રકર્ષાત્પુનરપિ સર્વ-
ગૃહસ્થસંગવિપ્રમુક્તો નિર્ગ્રંથતામનુભવન્ ચિરત્ત્વમિલ્યતે ।

એટલે કે પહેલાં સાતમાં અધ્યાયમાં કહેલા શ્રાવ-
કના સ્વરૂપ પ્રમાણે શંકાદિક આઠ દોષો રહિત, કુશાસ્ત્રોથી
પોતાની મતિને ક્ષુભિત ન થવા દેવા વાળો, આત્મિક
સદ્ભાવોથી યુક્ત, મોહાંધકારના પટલથી રહિત દૃષ્ટિવાળો,

જિનેન્દ્ર દેવની પૂજા અને ગુરૂશાસ્ત્રમાં વિશેષ અનુરાગવાળો, સંયમ ભાવ આદી ચારિત્રની પ્રશંસા કરવામાં તત્પર એવો સમ્યક્દષ્ટિ જીવ, આત્માના ચારિત્ર ગુણનો એક દેશ ધાત કરવાવાળા પ્રત્યાખ્ય નાવરણ કમંને ઉપશમ અથવા ક્ષય કરીને એક દેશ સંયમને ધારણ કરી શ્રાવક બને છે. ત્યારે તે દેશવતી શ્રાવક પ્રથમોપશમ સમ્યગ્દષ્ટિ અને ક્ષમોપશમ દષ્ટિવાળા જીવ કરતાં પણ અસંખ્યાત ગુણી નિર્જરા કરે છે. તેનાથી આગળ જ્યારે તે વિશેષ વિશુદ્ધિની પ્રકૃષ્ટતાથી ગૃહસ્થના સંપૂર્ણ પરિગ્રહનો ત્યાગ કરી નિઃચંથ સાધુ બને છે ત્યારે તેને વિરત કહે છે અને આ છઠ્ઠા ગુણમ્થાનવતી વિરત નિઃચંથ મુનિને દેશ સંયમી શ્રાવક કરતાં અસંખ્યાત ગુણી નિર્જરા થાય છે. આ પરથી શાસ્ત્રજ્ઞ, નિષ્પક્ષ અને વિવેકશીલ સજ્જનોએ નકિક કરવું જોઈએ કે સમપસારની મન ક્ષાવતી દુહાઈ આપનાર અતત્ત્વ શ્રદ્ધાની અને મિશ્ર્યાભાષી છે કે નહિ ?

જેની ભકિત કરાય છે. તેને મોટો અને પૂજ્ય માનવાથી જ ભકિત ભાવ ઉપજે છે. ભકિત કરતાં કરતાં ભગવાનને કહેવું કે આપ અને હું સમાન છીએ, આપનામાં ને મારામાં કોઈ અંતર નથી તો તેને ભકિત નામ નહિ અપાય ભગવાનને પોતા સમાન માનવાથી તે ભલે રાજી થતો હોય પણ તેથી ભગવાન અને ભકતમાં જે ભેદ છે તે મટવાનો નથી. જો આ ભેદનો નાશ થઈ જાય તો સાંસારિક જીવ અને મુક્ત જીવમાં જે અંતર છે તે પણ નાશ પામે તો પછી સંસારના જીવોને એ મુક્તિ પ્રાપ્ત

કરવાની જરૂર ક્યાં રહી ? અથવા તે માટેના પ્રયત્નો નિષ્કારણ જ હોય. આજકાલ આધ્યાત્મિક સંત અને તેમના અનુયાયીઓ ભગવાન અને પોતાનામાં કંઈ ભેદ માનતા નથી જેમ કોઈ પોતાને કેવળ શક્તિ અપેક્ષાએ ભારતના વડાપ્રધાન માનતો રહે તો તેનું પરિણામ શું આવે તે સુજોએ વિચારી લેવું. શક્તિ અને વ્યક્તિમાં આ ભજ્મીનનું અંતર છે અને એવા અંતરને સમજવું નહિ તે અક્ષમ્ય ઉદંડતા છે.

પૂજ્ય આચાર્ય શ્રી વાઘીરાજ સૂરિ મહારાજે “એકી-ભાવ સ્તોત્ર” નામની એક સુંદર ભાવવાહી સ્તુતિ રચી છે. ઉપરના પેરામાં જણાવેલી સમજને મિથ્યાત્વ કહી છે. આ શ્લોક દ્વારા આચાર્યશ્રીએ બે સિદ્ધાંત સ્થાપિત કર્યા છે (૧) ભગવાનના જેવો પોતાને સમજવો એ મિથ્યાત્વ છે-મિથ્યા અહંતા છે. (૨) ભગવાન અગર તેમની પ્રતિમાનું ધ્યાન કરવાથી દોષાત્મા પણ સફળ મનોરથી બને છે. **નમસ્કાર એજ પૂજા**

પૂજાનો અર્થ સત્કાર કરવો થાય છે. કોઈને નમસ્કાર કરવાને પણ સત્કારનું અંગ હોઈ પૂજા ગણાય. બધાજ આચાર્યોએ અને સમયસારના સમર્થકર્તા ભગવાન કુંઠકુંઠ સ્વામીએ પણ શાસ્ત્રોની શરૂઆતમાં મંગલાચરણ કર્યા છે ને તેમાં ઋષભાદિને નમસ્કાર કર્યા છે. બે પૂજાને બંધનું કારણ માનીએ તો આ બધા નમસ્કાર પણ બંધનાં કારણો બને ને ? કારણ કે નમસ્કારમાં મન, વચન અને કાયનો યોગ હોય છે જ. અને યોગ તે આશ્વનું કારણ છે ! આમ ભગવાનને નમન, ધ્યાન, અર્ચન અને

સ્તવન આદિથી પૂજવા એ અતિ આદર્શશાલી અને મહત્વવાળી ક્રિયા છે છતાં તેને બંધનું કારણ માની ત્યાજવા યોગ્ય કહેવી તે દંડનીય અપરાધ જ છે.

ભગવદ્ભક્તિ અને નિઝંથ સાધુ

ભગવાનની ભક્તિ કરવી તે માત્ર ગૃહસ્થ-શ્રાવકનું કર્તવ્ય નથી; પણ નિઝંથ સાધુની પણ ફરજ છે. શ્રી સમંતભદ્રાચાર્ય, શ્રી માનંતુગાચાર્ય, શ્રી વાદિસંજસૂરિ આદિ આચાર્ય મહાન આદર્શ તત્ત્વવેત્તા, વિદ્વાન અને નિઝંથ સાધુરાજો હતા. એ બધાએ ભગવાનની અપૂર્વ ભક્ત કરી તેમના ઉપર આવેલ સંકટ-વાદળોને દૂર કર્યા હતાં તેની ચમત્કારિક વાતો સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે. ભક્તામર સ્તોત્ર, સ્વયંભૂસ્તોત્ર, એકીભાવસ્તોત્ર વગેરેનો આસ્તિક અને ધર્મશીલ જીવો ખૂબજ ભક્તિપૂર્વક અહર્નિશ પાઠ કરે છે. તેથી જો ભગવાનની ભક્તિ, અર્થાં, સ્તુતિ વગેરેને બંધનું કારણ બતાવી હેય જાહેર કરવામાં આવે તો પછી સંસારમાં ધર્મ અને આધ્યાત્મિકતાના નામ પર સંસારમાં બાકી રહેશે શું? ખરેખર તો આધ્યાત્મિકતાની જડ ભગવાનની સાચી ભક્તિમાં રહેલી છે. છતાં તેને બંધનું કારણ માની હેય સમજી હલાવીને ઉખાડી દેવામાં આવે તો સમ્યક્ત્વનું મૂળ ચિન્હ આસ્તિક્ય ભાવ સંસારમાથી અલોપ થઈ જશે.

સ્વાત્માનુભૂતિ એજ સમ્યક્દર્શન છે.

પોતાના આત્માના અનુભવ અગર દર્શનને જ સમ્યક્ત્વ કહે છે. આ સ્વાત્માનુભૂતિ ધ્યાનથી થાય છે.

સાક્ષાત્ સ્વાત્માનુભૂતિનેા સાક્ષાત્ માર્ગે રૂપાતીતધ્યાન જેને નિરાલંબ ધ્યાન પણ કહે છે. ગૃહસ્થને એટલે કે પરિગ્રહવાનને આવું નિરાલંબ ધ્યાન થઈ શકતું નથી. આવું નિરાલંબધ્યાન સાતમા ગુણસ્થાનમાં જ હોઈ શકે છે. લાવસંગ્રહના રચયિતા શ્રી. દેવ સેનાચાર્ય મહારાજે તે ગ્રંથના ૩૮૧ શ્લોકમાં કહ્યું છે કે:- “આ નિરાલંબ ધ્યાન અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનમાં ગૃહત્યાગી ચાને જિનલિંગ-રૂપ ધારીનેજ થાય છે.” આમ ગૃહસ્થ દશામાં સાલંબ ધર્મધ્યાનજ થઈ શકે છે ને તેથી તે સમયે અવલંબનરૂપ પંચપરમેષ્ઠીની જરૂર રહે છે. છતાં પંચ પરમેષ્ઠીનાં ધ્યાન, પૂજન અને સ્તવનાદિને બંધનું કારણ માની હેય બતાવવાથી સાલંબ ધ્યાન કેવી રીતે થશે ! અને અવલંબન વગર ગૃહસ્થી ધ્યાન કેાનું કેવી રીતે કરવાનો ? અને તેવું ધ્યાન નહિ કરે તો તેની પ્રગતિ કેવી રીતે થવાની ? લાવ-સંગ્રહની ૩૮૦ ગાથા કહે છે કે:- “સાલંબ ધ્યાન કરવાવાળાનું ધ્યાન ધર્મધ્યાન છે અને તેવા ધ્યાન કરવાવાળાની અશુભ કર્મોની નિર્જરા થાય છે.” આમ નિર્જરાના હેતુભૂત ધ્યાન રમણીયલાષામાં બંધ કહેવું કેટલું અનર્થકારી છે તે સુસોએ સમજી લેવું જોઈએ. ઉપદેશ કેાણુ આપી શકે ?

આજના જમાનામાં જરાક બેલવાની આવડત આવતાં હરકોઈ ઉપદેશ દેવા મંડી પડે છે ને પરિણામે પ્રાણીઓના હિતને બદલે અહિત વધુ થાય છે. આવી પરિસ્થિતિને ધ્યાનમાં લઈ શ્રી ગુણભક્ષચાર્ય મહારાજે

પોતાના ‘આત્માનુ’શાસન’ ગ્રંથમાં શ્લોક પાંચમાં ઉપદેશ આપનારનાં લક્ષણ બતાવ્યાં છે કે:- “જે પ્રાણ અથવા અત્યંત બુદ્ધિમાન હોય, ન્યાય, વ્યાકરણ, સંસ્કૃત, પ્રાકૃત, પ્રથમાનુયોગ, કરણાનુયોગ, ચરણાનુયોગ, દ્રવ્યાનુયોગ વગેરે સમસ્ત શાસ્ત્રોનાં રહસ્ય જાણતો હોય, સઘળી લોકસ્થિતિનો જાણકાર હોય. આશા યાને ચાહ વગરનો હોય, પ્રતિભાવંત હોય, જેના પરિણામોમાં પ્રશમ (શાંતિપૂર્ણ) વૈરાગ્ય) હોય, પ્રશ્નકર્તાના પ્રશ્નોને સહન કરી સંતોષપ્રદ ઉત્તર આપનાર હોય, બીજાઓનાં મન સંતુષ્ટ થાય તેવો પ્રભાવ અને જેનામાં શ્રોતાજનો પૂર્ણ શ્રદ્ધા મૂકે તેવો હોય, બીજાઓની નિંદા ન કરતો હોય, ગુણોની નીધિરૂપ હોય, જેની વાણી બીજકુલ સ્પષ્ટ અને મધુર હોય તેવા ગુણી યાને આચાર્ય ધર્મકથા કહેવા યોગ્ય છે, અન્યથા નહીં.

આ શ્લોકનાં લક્ષણો વગરના અધ્યાત્મના ઉપદેશોના સંસ્કૃત-પ્રાકૃતનું જ્ઞાન મેળવ્યા વિના અને ચારે અનુયોગોનાં રહસ્ય જાણ્યા વિના હાંકે રાખે છે ! ને તેથી પ્રશ્નોના જવાબ આપતા નથી અરે ! પ્રશ્નો થાય તે સહન પણ કરી શકતા નથી ને કદાચ જવાબો આપે છે તો અધુન હોય છે અથવા શ્રોતાને ઉતારી પાડનારા હોય છે અગર અદ્વર તાલ હોય છે. લોકસ્થિતિનું એટલે કે અત્યારના શ્રાવકોની ગતિરીતિ અને કક્ષાનું જ્ઞાન પણ તેમને નથી નહિતર દાનપૂજા વ્રતાદિને હેય જાહેર કરત નહિ ને તેમ કરવાથી શ્રોતાઓનું ધાર્મિક અને નૈતિક સ્તર ઠેટલું નીચું આવે છે ને તેનું કેવું માફું પરિણામ

સમાજને લોગવવું પડશે તેનો પણ ખ્યાલ આવતો નથી. આવા એકાંત ઉપદેશથી ઘણા જીવોએ દેવપૂજા-વ્રત-તપ આદિ ધાર્મિક પ્રવૃત્તિઓ છોડી દીધી છે અને જે કંઈ લોકલાજથી કરાય છે તે પણ શ્રદ્ધા વગરની છે અગર માત્ર દેખાવ માટે કરાય છે. અસત્યને વેચવા સત્યનો આશરો લેવાજ મંદિર નિર્માણની ક્રિયા થઈ રહી છે તે પણ હવે ઉઘાડું પડી ગયું છે. આ જાતના આડંબર દેખાડવા માટેજ આડ તરીકે વપરાય છે જેથી તેમની વારંજાલમાં લોળા જીવો ફસાતા રહે.

મનુષ્યોને ચારિત્ર પાલનની તરતમતા અગર અભાવમાં ચારિત્રમોહનીયનો ક્ષય, ઉપશમ, ક્ષયોપશમ અગર ઉદય હોય છે. પરંતુ આ તરતમતા અગર અભાવમાં તથા દેવપૂજા વ્રતદાનાદિ કરવામાં ખંધ માનવો ને તેથી તેને હેય કહેવું : આ ખંનેમાં ભારે અંતર છે. જે ચારિત્ર પાળતો નથી અગર ઓછુંવતું પાળે છે અને ચારિત્ર પાલનને હેય માનતો નથી તથા ચારિત્ર અને ચારિત્ર-ધારીઓમાં શ્રદ્ધા રાખે છે તેને સર્વથા મિથ્યા દષ્ટિ નહિ કહી શકાય કારણ કે તે જેવી સ્થિતિ છે તેવી તે જીવે છે જાણે છે અને માને છે. પરંતુ જે જન ચારિત્ર પાળવું વગેરેને હેય માને છે, તેની નિંદા કરે છે ચારિત્રવાનોની પણ નિંદા કરે છે છતાં લોકલાજે કે દેખાવ સાડું દેવપૂજા આદિ શુભ કામો કરે છે તો તે મોટામાં મોટો મિથ્યાદષ્ટિ છે કારણ કે તે મહાન અતત્વશ્રદ્ધાની છે. એટલા માટે શું કરે છે તે જોવને જદલે શું કહે છે તે ખાસ જોવું

કારણ કે તત્ત્વશ્રદ્ધાનરૂપ સમ્યગ્દર્શનથી જે ભણે છે તે અધિક બ્રહ્મ છે અને તેને કદી મુક્તિલાભ થનાર નથી જ્યારે ચારિત્રબ્રહ્મ તો ફરી ચારિત્ર અંગીકાર કરી સુમાર્ગે જઈ શકશે પણ દર્શન બ્રહ્મનું કદી કલ્યાણ થતું નથી. નવા પંથની યોજના

ભગવાન મહાવીર સ્વામીના સમયમાં માત્ર એક જ જૈનધર્મ હતો. પણ પાછળથી શ્વેતાંબર જૈનધર્મ નામનો નવો પંથ યાને સંપ્રદાય સ્થાપિત થયો છે. ને તેથી આજે મુખ્ય બે પંથ છે ને બંનેની માન્યતાઓ અને પ્રવૃત્તિઓમાં ભારે અંતર છે. બંનેમાં સૈદ્ધાંતિક વિરોધ ઉપરાંત બીજા અનેક અઘડા ચાલે છે. (સમ્મેદશિખર પહાડનો અઘડો તેનું દષ્ટાંત છે). દિગંબર સંપ્રદાયમાં પણ અનેક પંથ બીસા, દશા, તેરાપંથીના શરૂ થયા છે ને તેને કારણે ઘણે ઠેકાણે માથાં ફૂટે છે.

શ્વેતાંબર સંપ્રદાયમાં પણ મૂર્તિપૂજા વિરોધી એક સ્થાનકવાસી સંપ્રદાય થયો છે અને તેમાંથી સંવત ૧૮૧૫ માં એક તેરાપંથી સંપ્રદાય જુદો પડ્યો છે જેમાં કયા-દાનાદિને એકાંતિક પાપ માની નિષેધ કરવામાં આવે છે. આવી માન્યતાઓનો આજે વિરોધ કરવામાં આવે છે પરંતુ જેમણે તે પક્ષને પકડ્યો તે તેને છોડતા નથી અને તે પક્ષ પેઢી દર પેઢીએ ચાલતો રહેવાનો.

દિગંબર જૈન સમાજમાંયે તેજ રીતે આ નિશ્ચયનય ને દ્રવ્યદષ્ટિને લક્ષમાં રાખી પ્રવચન કરનારાઓનો નવો સંપ્રદાય બની જવાનો અને અનેક સ્થળે અનેક તરેહના

ઝઘડાઓનું નિમિત્ત બનવાનો (દંદોરાદિ જગ્યાએ આ બની રહ્યું છે. હિંમતનગરમાં પણ બન્યું છે).

આજકાલ રાજનૈતિક વાતાવરણ, પશ્ચિમની સંસ્કૃતિનો પ્રભાવ, જૈનધર્મના વાસ્તવિક પ્રચારનો અભાવ, ધર્મગ્રંથોના સ્વાધ્યાયની ન્યૂનતા, ધર્મશિક્ષણની અતિ મંદતા, સરળ માર્ગપ્રિયતા વગેરે કારણોસર જનતા ધર્મ ક્રિયાઓમાં હિંદાસીન અને વિરક્ત બની રહે છે. અને પરિણામે સ્વચ્છંદ માર્ગને અપનાવી રહી છે એવા સપયે જો એમને દેવ-પૂજા, વ્રત, તપ દાનાદિને બંધન કારણ કહી તે બધી શુભ ક્રિયાઓને હેય અને તેથી તજવા યોગ્ય બતાવવાની અસ્વસ્થ અને અનુચિત પરંપરા ચાલે અને તેને પ્રોત્સાહન મળવાના સંયોગો પેદા થયા કરે તો આ ત્યાગપ્રધાન જૈનસમાજમાં ધર્મ અગર પુણ્ય નામની કોઈ ચીજ રહી શકે નહિ અને આત્મસાધનાનાં આદર્શ સ્થાન જિનમંદિર જેવાં પણ ટકશે નહિ. વળી દાન વીરતા અદ્વૈત બનશે. તપ, વ્રતાચરણ, સંયમ ધારણ વગેરે આત્મશોધક આદર્શ પરંપરાઓ નષ્ટપ્રાય: બનશે.

ભલે આજે કેટલાક શ્રીમતો પોતાના ધનમગ્નથી અથવા તેમની વગ અને સગાવાદના જોરથી આ સરળતાવાળો માર્ગ અપનાવે ને તેનો ઠોસ પ્રચાર કરે અને તેમના આધ્યાત્મિક સંતને કેવલી, શ્રુત કેવલી અગર તીર્થંકર કહે અને માને અને ૨૦૦૦ વર્ષમાં આવા પુરૂષ થયા નથી કે થશે નહિ તેવી મિથ્યા બહેરાતો કરે અને તેમને જિંદામાં જિંદા આસને બેસાડવા માથાની

ચોટીથી પગની પેડી સુધી પરસેવો વહાવે પરંતુ ભાવિ પેઢી માટે ધાર્મિક દષ્ટિએ આ વણવિચારેલ પ્રયત્નો અને નિષ્કારણની ધમાચકડી અનર્થકારકજ સાબીત થશે. તે સાડું દૂરદર્શી વિવેકશીલ દિગંબર જૈન જનતાએ અને તેમના અગ્રેસરોએ આ ભવિષ્યમાં ધર્મવિધ્વંસકારિણી અને ચારે દિશામાં મોંકાડ રીતે વધતી પ્રવૃત્તિને ડામવા મથવું જોઈએ અને ચેનકેન પ્રકારેણ એ આધ્યાત્મિક સંત અને તેમના અનન્ય અનુયાયિઓને સમજાવવા જોઈએ કે લોકેષણના મોહ સાડ આવો મિથ્યામાર્ગ અને જૈનધર્મ વિરૂદ્ધતું આ ધીમું ઝેર સર્વત્ર પ્રસરતું રોકે.

મારો તે સર્વ મહાનુભાવો સામે કોઈ ક્ષેપ નથી પણ એમના દ્વારા સન્માર્ગને રોકવા અયોગ્ય પ્રયત્ન થઈ રહ્યા છે તે સર્વને પ્રકાશમાં લાવવાજ આ પુસ્તિકા મારી અસ્વસ્થ અવસ્થામાં પણ લખવી પડી છે. જો જૈન સમાજ આનો કોઈ લાભ લેશે તો મારો આ પ્રયાસ સફળ થયો ગણીશ.

दुर्जनः सज्जनो भूयात् सज्जनः शान्तिमाप्नुयात्
 शान्तो मुच्यते बन्धेभ्यो मुक्तश्चान्याम् विमोचयेत्
 जैनं जयतु शासनम्

પુણ્ય: હસ્તાવલંબન છે.

લેખક : ડૉ. મૂળશંકર દેસાઈ

(“પંચાન્તસાર”ના બે શબ્દોમાંથી સાલાર ઉદ્ધૃત)

સમયસારની ગાથા ૩૧૯માં લખ્યું છે કે સમ્યકદષ્ટિ જીવને કમચેતના, કમંદુલ ચેતના નથી પણ માત્ર જ્ઞાન ચેતના છે. આ વાંચી અજ્ઞાની જીવ ખાનપાનરૂપી પાપક્રિયા કરવામાંયે પોતાને બંધ નથી તેમ માની લઈ નિર્ગલ પાપનીજ પ્રવૃત્તિ કરે છે અને ‘જ્ઞાનીના ભોગ નિર્ભરાના હેતુ છે’ ની દુહાઈ આપી સ્વચ્છંદ વૃત્તિને પોથી પોતાનું ભારે અહિત કરે છે.

ગાથા ૩૧૯ વાંચીને નય વિવક્ષાને જાણ્યા વિના જીવ પાપમાં નિઃશંક થઈ પ્રવૃત્તિ કરે છે અને પોતાને અબંધ માને છે. પણ ખિચારાને ખખર નથી કે આ ગાથા તો શ્રદ્ધાની અપેક્ષાએ લખી છે. જ્ઞાની સમ્યકદષ્ટિ આત્મા પોતાને જાયક સ્વભાવી માને છે તેનો અર્થ એ નથી થતો કે જ્ઞાની રાગને રાગરૂપ જાણતોજ નથી. હેય અને ઉપાદેય જ્ઞાનમાંજ ચાય છે શ્રદ્ધામાં હેય ઉપાદેય જેવું નથી શ્રદ્ધા તો અખંડ અનાદિ અનંત વસ્તુ સ્વભાવનીજ હોય છે.

પુણ્યભાવને હેય પણ કલો છે અને ધણે સ્થળે ઉપાદેય પણ કલો છે. પુણ્યભાવ કરવાનો કદી નિષેધ નથી કિન્તુ પુણ્યભાવને મોક્ષમાર્ગ માનવામાં નિષેધ છે. જે ગુણુસ્થાનમાં જે આત્મા છે તે ગુણુસ્થાનમાં તેને અનુરૂપ પુણ્યભાવ-શુભ પ્રવૃત્તિ કરવામાં ન આવે તો તે ગુણુસ્થાનમાંથી અવશ્ય નીચે પડવું પડે છે અને તેથી આ દ્રષ્ટિએ પુણ્યને હસ્તાવલંબનરૂપ કહેલ છે. અને જે ત્યાં પુણ્યભાવોમાંજ અટકી જાય તેને છોડે નહિ તો આગળના ગુણુસ્થાનમાં તે જઈ

શકશે નહિ. આ દ્રષ્ટિએ-અપેક્ષાએ આગળ બપવા માટે તેજ પુણ્ય-ભાવને તજવા યોગ્ય કહ્યો છે. આ રીતે સમજ કર્યા વિના પુણ્યને-શુભ પ્રવૃત્તિઓને છોડી દેવામાં આવે તો નિયમથી પાપ પ્રવૃત્તિજ થવાની ને તેથી પોતાનું જુર થશે. જુઓ સમયસાર કળશ નંબર પાંચમાં શું કહ્યું છે ?

વ્યવહારનય:.....પદ્યતાંનૈષ કિંચિત્ ॥ ૫

જેનો અર્થ એ છે કે “જે વ્યવહારનય છે તે જો કે આ પહેલી પદવીમાં (જ્યાં સુધી શુદ્ધ સ્વરૂપની પ્રાપ્તિ ન થઈ હોય ત્યાં સુધી) જેમણે પોતાનો પગ માંડ્યો છે એવા પુરૂષોને અરેરે ! હસ્તાવલંબ તુલ્ય કહ્યો છે, તો પણ જે પુરૂષો ચૈતન્ય ચમત્કાર માત્ર, પરંતુ ભાવોથી રહિત પરમ ‘અર્થ’ને અંતરંગમાં અવલોકે છે, તેની શ્રદ્ધા કરે છે તથા તદ્દર્શ લીન થઈ ચારિત્ર ભાવને પ્રાપ્ત થાય છે તેમને એ વ્યવહારનય કાંઈપણ પ્રયોજનવાન નથી.” આમ પ્રશસ્તરાગરૂપ પ્રવૃત્તિ મુનિ અવસ્થામાં ગૌણ છે પણ ગૃહસ્થો માટે તો તે મુખ્ય છે એમ શાસ્ત્રો કહે છે કારણ કે તેનાથીજ ગૃહસ્થ પરમ સૌખ્યને પ્રાપ્ત થાય છે. (સ્તોક ૨૫૪)

પુણ્ય સંબંધી નોંધપાત્ર અન્ય મતો

સંગ્રાહક : કપિલ કેટડિયા-હિંમતનગર

૧. પ્રવચનસારની ગાથા ૨૫૫ ની ટીકા કરતાં શ્રી ૧૦૮ આચાર્ય જયસેનજીએ કહ્યું છે કે “યથા જ્ઞાન્યમચ્ચો ... નો ચેત્તુણ્યબન્ધ માત્ર મેઘ-એટલે કે પૂર્વસૂત્ર કથિત ન્યાયથી હવે સમ્યક્ત્વપૂર્વક શુભોપયોગ થાય છે ત્યારે મુખ્યતઃ પુણ્ય ઉપજો છે અને પરંપરાથી નિર્વાણ મળે છે. એટલે તેવું ન કહેવાય કે શુભોપયોગથી માત્ર બંધન પડે છે.
૨. શુભચંદ્રાચાર્યે જ્ઞાનાર્ણવમાં પાના ૫૦ પર ધર્મભાવનાનું વર્ણન કરતાં શ્લોકમાં કહ્યું છે કે “લક્ષ્મી સહિત ત્રિતામણી, દિવ્ય નવનિધિ, કામધેનુ, કલ્પવૃક્ષ આ બધાં અનંતકાલથી ધર્મ (પુણ્ય)નાં સેવક છે.” અહીં આચાર્ય પુણ્યની જગ્યાએ ધર્મ શબ્દ વાપરે છે.
૩. ભગવાન કુંદકુંદ સ્વામીએ રચણસારની ૧૪૬ મી ગાથામાં કહ્યું છે કે:-પ્રથસ્ત પુણ્ય મોક્ષ ગતિગમનનો હેતુ છે અને તેજ વસ્તુ સ્વરૂપ છે પુણ્યના પ્રભાવથીજ જીવ અંતરાત્મા બની પરમાત્મા બને છે (જુઓ પુણ્યકલા અરહતા-પ્રવચનસાર)
૪. શ્રી પદ્મનાંદિ મહારાજે અને શ્રી વસુનંદિ આચાર્યશ્રીએ પણ કહ્યું છે કે:-કોયમીરના પાના જેવડું પણ જિનમંદિર બનાવી તેમાં સરસવ જેવડી પ્રતિમા બિરાજમાન કરે તો તેને તીર્થ”કર બનવા યોગ્ય પુણ્ય મળે છે.
૫. ભક્તિને શુભરાગ કહી નીંદનારઓને શ્રી ૧૦૮ સમંતભદ્રસ્વામીએ તેમના પુકત્યાનુશાસનમાં “ન રાગાન્નઃ સ્તોત્રં ભવતિ ભવપાશ્ચિદિ મુનો” દ્વારા સારો જવાબ આપ્યો છે
૬. વિચારવા અને સમજવા જેવી એક વાત છે કે જે પુણ્યને કાનજીસ્વામી વિષ્ટા કહે છે તે પુણ્યનો સ્વયં ઉપયોગ ભરપેટ કરે છે. તેને ત્યાગીને જંગલોમાં જમ્મ નિર્ભય, નિરાહાર, નિર્વસ્ત્ર અને કષ્ટ-સહિષ્ણુ તરીકે રહેવાની તેમની તૈયારી છે ? જો તે સાચેજાણ્ય પુણ્યને વિષ્ટા માની તેને છોડે, પુણ્યપ્રભાવી બધી મુખસાજીખીનો પરિત્યાગ કરે, અથવા પુણ્યજ રીસાધને તેમનાથી ચાલ્યુ જાય તો તેમની સ્થિતિ શું થાય તે સહેજમાં સમજાય તેવી વસ્તુ છે, તેમ થાય તો તેમને દીન, દુઃખી અને દરિદ્રીનું જીવન

- અતિત કરવાનું ફરજિયાત બની જાય અને તેમની વર્તમાન શુભ પ્રવૃત્તિઓ મોટા ભાગે બંધ પડી જાય - જુગલકિશોર મુખ્યત્વાર.
૭. જે પુરૂષ પરમભક્તિ-અનુરાગ કરીને જિનવરના ચરણકમલની પૂજા કરે છે તે શ્રેષ્ઠ ભાવરૂપ ધરત્ર વડે સંસારરૂપી વેલને સમૂલ કાપે છે. શ્રી કુંદકુંદસ્વામી (ભાવપાહુક : ૧૫૧)
૮. એકલી એક જીન ભક્તિજ (પુણ્ય) ભઃગ્યવાનની દુર્ગતિનો નાશ કરવામાં, પુણ્યની પ્રાપ્તિ-સંચય કરવામાં અને મુક્તિરૂપી લક્ષ્મી મેળવી આપવામાં સમર્થ છે - સોમદેવસુરિકૃત ઉપાસકાધ્યયન શ્લોક ૧૫૫
૯. પરમ આધ્યાત્મિક આચાર્ય કુંદકુંદસ્વામી મોક્ષપાહુકના ૨૫ માં શ્લોકમાં કહે છે કે:- જન તપ દ્વારા સ્વર્ગ મેળવવું સારું છે પણ અત્રત પાપ વડે નરકે જવું સારું નથી જેમકે તડકામાં બેસવા કરતાં જાપામાં બેસવું સારું છે આનો અર્થ એ થયો કે અહિંસા આદિ વ્રત પાલનરૂપ પુણ્યાચરણ સારું છે જ્યારે નરક દુઃખદાતા પાપાચરણ ભલું નથી.
૧૦. ભાવસંગ્રહમાં આચાર્ય દેવસેન કહે છે કે:- “સમ્યકદષ્ટિ જીવનું પુણ્ય નિયમથી સંસારનું કારણ નથી અને તે કોઈ નિદાન ન બાધે તો તેજ પુણ્ય મોક્ષનું કારણ છે.
૧૧. ૧૩મા ગુણસ્થાનવર્તી તીર્થકરોનો સમવશરણ તથા આઠ પ્રાતિહાર્ય અને ચૌદ અતિશયરૂપ વૈભવ પુણ્યકર્મના ઉદ્યતીજ થાય છે. આજ સુધી કોઈ કેવળજ્ઞાનીએ આ અનિચ્છુક પુણ્ય ભોગને છોડ્યો છે? જો તેમણે છોડ્યો હોત તો અસંખ્ય નર, પશુ, દેવ, ઐતાઓને દાદર્યાંગ શ્રુતજ્ઞાનને લાભ કેવી રીતે મળત? મોક્ષ માર્ગ કેવી રીતે ચાલત? અને શ્રાવકકર્મ તથા મુનિધર્મની પ્રવૃત્તિ આજદિન સુધી કેવી રીતે ચાલી આવત ?

આ યુગમાં પ્રથમ મંહનનના અભાવમાં શુદ્ધ ઉપયોગ હોવો અસંભવ છે એટલે આજકાલ તો આચરણમાં મૂકવા જેવા બાકી બેજ ભાવ છે. શુભ અને અશુભ યાત્રે પુણ્ય તથા પાપ. આ બંનેમાંથી પુણ્યને વિષ્ટા કહી ત્યાગી દેવામાં આવે આચરણમાં ન મૂકાય તો ફલતઃ બાકી રહે છે પાપાચરણ. તો શું પાપાચરણ કરવું ?

—પંડિત અજિતપ્રસાદ શાસ્ત્રી

શું પુણ્ય સર્વથા હેય છે?

:- લેખક :-

સિદ્ધાંત વારિધિ, સિદ્ધાંત સ્તુપણ

બ્રહ્મચારી શ્રી. રતનચંદ્ર જૈન મુખતાર-અધ્યક્ષ
શાસ્ત્રી પરિષદ

પુણ્યના વિષયમાં કંઈક બ્રમ ફેલાઈ ગયો છે અને જેને લીધે મનુષ્ય ધર્મથી વિમુખ થઈ રહ્યો છે. આજના મનુષ્યને આમેય તે ધર્મથી અશ્ચિ છે અને તેમાંય તેને એવો ઉપદેશ મળે કે ‘ પુણ્ય હેય છે ’ તો તે દયા, દાન, પૂજા ભક્તિને કેમ અપનાવશે અને પાપોનો ત્યાગ કેમ કરશે ? અર્થાત નહીં કરે. આ પ્રકારના ઉપદેશદ્વારા જૈનધર્મની હાનિ તો થાયજ છે પરંતુ તદ્દુપરાંત પણ સદાચારને અભાવ થવાથી સંસારમાં બ્રહ્મચાર વધતો જાય છે, જેથી પ્રત્યેક મનુષ્ય દુઃખી છે. રાષ્ટ્રના નેતાઓ પણ આ બ્રહ્મચારને દૂર કરવા નિરંતર ચિંતિત છે.

સંસારી પ્રાણીયોને જે કંઈ સુખ મળે છે તેનું કારણ પૂર્વો-પાછાંત પુણ્ય કર્મ છે. ધર્મ કરવાથીજ પુણ્યોપાજ્ઞન થાય છે. પુણ્યહીન મનુષ્ય સાંસારિક અથવા મોક્ષ બન્ને પ્રકારનાં સુખોથી વંચિત રહે છે. પુણ્યના ઉદયથીજ મનુષ્યને ચક્રવર્તીપદ અર્થાત જ ખંડના રાજ્યનું સ્વામીત્વ તેમજ તીર્થંકરપદ મળે છે. એટલે કે ધર્મતીર્થની પ્રવૃત્તિ થાય છે.

શ્રી ૧૦૮ કુંદકુંદ આચાર્યે પ્રવચનસારની ગાથા ૪૫માં ‘પુણ્યફલા અરહંતા, શબ્દોદ્ધારા એ સ્પષ્ટ કહી દીધું છે કે અનંતજ્ઞાન, અનંતદર્શન, અનંતસુખ અને અનંતપીરંરૂપ અરહંત પદ પુણ્યનું ફળ છે.

શ્રી ૧૦૮ વિદ્વાનંદ આચાર્યે અષ્ટસહસ્રીકારિકા ૮૮ ની ટીકામાં “મોક્ષસ્થાપિ પરમપુણ્યાતિશય ચારિત્ર વિદોષાત્મક પૌરુષા-મ્યામેષ સંભવાત્ ।” આ વાક્યદ્વારા આચાર્યે એમ બતાવ્યું છે કે મોક્ષની પ્રાપ્તિ પરમપુણ્ય અને ચારિત્રરૂપ પુરુષાર્થદ્વારાજ સંભવિત છે.

એટલે કે માત્ર ચારિત્રરૂપ પુરુષાર્થથીજ મોક્ષ પ્રાપ્ત થતું નથી પરંતુ ઉત્તમ સંહનન, મનુષ્યગતિ, ઉચ્ચગોત્ર આદિ વિશિષ્ટ પુણ્યકર્મના સહકારની પણ આવશ્યકતા રહે છે.

પંચાસ્તિકાચ ગાથા ૮૫ ની રીકામાં પણ શ્રી ૧૦૮ જ્યસેન આચાર્યે તીચે મુજબ કહ્યું છે:-

“યથા રાગાદિદોષરહિતઃ શુદ્ધાત્માનુભૂતિ સહિતો નિશ્ચયધર્મો યદ્યપિ સિદ્ધગતેરુપાદાન કારણં ભવ્યાનાં ભવતિ તથા નિદાનરહિત પરિણામોપાજિત તીર્થંકર પ્રકૃત્યુત્તમ સહનનાદિ વિશિષ્ટ પુણ્યરૂપ ધર્મોપિ સહકારી કારણં ભવતિ ।”

એટલે કે ભવ્ય જીવેના રાગાદિ દોષ રહિત શુદ્ધાત્માનુભૂતિ રહિત નિશ્ચયધર્મ સિદ્ધગતિનું જો કે ઉપાદાન કારણ છે તથાપિ નિદાનરહિત પરિણામોથી ઉપાજીત તીર્થંકર પ્રકૃતિ તેમજ ઉત્તમ સંહનનાદિ વિશિષ્ટ પુણ્યરૂપ કર્મ પણ સિદ્ધગતિનું સહકારી કારણ છે.

સમાધિમરણ, ઉત્સાહપ્રદીપ આદિ અનેક ગ્રંથોના રચનારા શ્રી ૧૦૮ સકલકીર્તિએ મુલાચાર પ્રદીપ અધ્યાય ૫ શ્લોક ૧૫૮ માં “પુણ્ય પ્રકૃત્યસ્તીર્થ પદાદિ સુભ્રુવાનયઃ” દ્વારા એમ કહ્યું છે કે પુણ્ય પ્રકૃતિઓ તીર્થંકર આદિ પદોને આપવાવાળા છે.

શ્રી ૧૦૮ પૂજ્યપાદ આચાર્ય પુણ્યની વ્યાખ્યા કરતાં લખે છે:-

“પુનાત્યાત્માનં પૂયતેડનેનેતિ યા પુણ્યમ્, તત્ સદ્દેચાદિ ।”

જે આત્માને પવિત્ર કરે છે અથવા જેનાથી આત્મા પવિત્ર થાય છે તે પુણ્ય છે

શ્રી ૧૦૮ વીરસેન આચાર્યે પણ ધવલ ચંદ્રમાં કહ્યું છે.

“મંગલ, પુણ્ય, પૂત, પવિત્ર, પ્રશસ્ત, શિવ, શુભ, કલ્યાણ, ભદ્ર ઔર સૌખ્ય ચે સર્વ એકાર્થવાચક નામ હૈ ॥

આ પ્રકારે પુણ્ય અને કલ્યાણ એ બન્ને એકાથવાચક હોવાથી પુણ્ય આત્મા માટે કલ્યાણકારી છે.

શ્રી ૧૦૮ છંદસેન આચાર્યે પુણ્યને સ્વર્ગ અને મોક્ષનું કારણ બતાવતાં પુણ્ય ઉપાર્જન કરવાને ઉપદેશ આપ્યો છે જે નીચે મુજબ છે :

પુણ્યાચક્રધરં શ્રિયં વિજયિ-
નીમૈન્દ્રો ચ દિવ્યશ્રિયં,
પુણ્યાતીર્થ કરશ્રિયં ચ પરમઃ
નૈઃ શ્રેયસીં ચાર્જુતે
પુણ્યાદિત્યસુમૃન્નિહ્યાં ચતસૃ-
ણામાર્ષિર્ભવેદ્ ભાજનમ્,
તસ્માત્ પુણ્યમુપાર્જયન્તુ સુધિયઃ
પુણ્યાજ્જિન્દ્રાગમાત્ ॥૧૨૮॥

(મહાપુરાણ સર્ગ ૩૦)

અર્થ:-પુણ્યથી બધા પર વિજય મેળવનારી ચક્રવર્તીની લક્ષ્મી મળે છે: ઈન્દ્રની દિવ્ય લક્ષ્મી પણ પુણ્યથી મળે છે. પુણ્યથી તીર્થ-કરની લક્ષ્મી પ્રાપ્ત થાય છે અને પરમકલ્યાણરૂપ મોક્ષ લક્ષ્મી પણ પુણ્યથી મળે છે. આ પ્રકારે આ જીવ પુણ્યથી ચારે પ્રકારની લક્ષ્મીને પ્રાપ્ત કરે છે. માટે હે બુદ્ધિમાન! તમે પણ જીનેન્દ્ર ભગવાનના આગમ અનુસાર પુણ્ય ઉપાર્જન કરો.

શ્રી ૧૦૮ પદ્મનંદિ આચાર્યે ‘કુર્વતે તત્ પરં પુણ્યં હેતુર્યત્ સ્વર્ગમોક્ષયોઃ’ આ વાક્યદ્વારા પુણ્યને સ્વર્ગ અને મોક્ષનું કારણ બતાવીને પુણ્ય કરવાની પ્રેરણા કરી છે.

આ પ્રમાણે શ્રી ૧૦૮ કુંડકુંદ આદિ આચાર્યોએ પુણ્યને મોક્ષનું સહકારી કારણ બતાવીને પુણ્ય ઉપાર્જન કરવાની પ્રેરણા કરી છે.

શાસ્ત્રી પરિષદના પ્રસ્તાવનો જવાબ આપતાં સોનગઢથી પ્રકાશિત હિંદી આત્મધર્મ માસિક પત્રમાં (જાન્યુઆરી ૧૯૬૬ના) પૃષ્ઠ ૫૪૦ અથવા ઉત્તરના પૃષ્ઠ ૪ પર લખ્યું છે.

“તમામ દિગંબરાચાર્યોએ મોક્ષમાર્ગમાં પુણ્યને હેય તેમજ દાન પૂજાદિને બંધનું કારણ બતાવ્યું છે.”

સોનગઢવાળાઓનું આ પ્રમાણે લખવું ઉચિત નથી.

શ્રી ૧૦૮ કુંદકુંદ આચાર્યે પુણ્યનું ફળ ‘અરહંતપદ’ બતાવ્યું છે તથા અન્ય આચાર્યો પુણ્યથી મોક્ષ લક્ષ્મીની પ્રાપ્તિ બતાવે છે. પરંતુ સોનગઢવાળા તમામ આચાર્યોએ મોક્ષમાર્ગમાં પુણ્યને હેય બતાવ્યું છે, એમ લખે છે, તે આશ્ચર્યની વાત છે.

સોનગઢવાળા આર્ષંગ્રથોશ્રી-અભિપ્રાયથી વિપરીત કથન કરવાનું બંધ કરી દેતો આજ્ઞ તમામ વિવાદ સમાપ્ત થઇ જાય.

સોનગઢના નેતાઓને પ્રાર્થના છે કે સ્વપરકથ્યાણુ માટે તેમજ દિગંબર જૈન સમાજમાં શાંતિ વાતાવરણ બન્યું રહે તે માટે તેઓ તેમના લખાણમાં તથા ઉપદેશોમાં ફેરફાર (સુધારો) કરવાની કૃપા કરે. જો તેઓ ફેરફાર કરશે તો શાસ્ત્રી પરિષદજ નહિ સમસ્ત દિગંબર જૈન સમાજ પણ તેમનો આભારી થશે.

આર્ષંગ્રથોમાં તો દિગંબર જૈન આચાર્યોએ દાનપૂજાદિને સંવર, મિજંશ તથા પરંપરાએ મોક્ષનું કારણ કહ્યું છે.

(જૈન ગઝટનો ૨૧ માર્ચ ૧૯૬૬ નો લેખ)